

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

Journal of Turkish Language and Literature

Araştırma Makalesi | Research Article

Open Access

Tanzimat Dönemi Edebiyatına Bir Katkı: Hâlet Bey ve Oğulları Adına Neşredilen Eserler

A Contribution to Tanzimat Period Literature: Works Published on Behalf of Hâlet Bey and His Sons

Yunus Emre Özсарay¹

¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

Öz

Bu çalışma, Tanzimat Dönemi'nde yazılmış *Faslu's-Şebâb*, *Öksüz Kaptan*, *Mızrak Çuvala Sığmaz*, *Hadise-i Kerbelâ*, *Fırıldak* ve *Sırru'l Esrâr* isimli eserlerin müellifini belirlemeyi ve muhtevalarına dair bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Devlet Arşivleri'nde ruhsatname kaydına rastlanmayan *Sırru'l Esrâr* isimsiz, *Fırıldak* Mehmed Hâmid, diğerleri ise Ali Rıza Bey adıyla neşredilmiştir. Sicill-i Ahval kayıtlarındaki verilere göre Ali Rıza ve Mehmed Hâmid Bey Encümen-i Şuâra şairlerinden İbrahim Hâlet Bey'in oğullarıdır. Bu isimler adına ruhsatname kaydı olan mezkûr eserlerin muhtevalarına dair incelemede müellifin Mehmed Hâmid ve Ali Rıza Bey değil İbrahim Hâlet Bey olabileceğine dair şüphe ortaya çıkmıştır. Çalışma, bu bağlamda İbrahim Hâlet Bey'in dönemin matbuat rejimindeki bazı kısıtlamalar ve yeni ortaya çıkmaya başlayan yazar kimliği gereği bahsi geçen eserlere oğulları adına ruhsatname almış olma varsayımı üzerine şekillenmiştir. Çalışmaya konu eserlerin muhtevaları, İbrahim Hâlet Bey'in biyografisi ve edebî görüşleriyle kıyaslanarak değerlendirilmiştir. Dönem gazeteleri ve kataloglar taranarak eserlerin İbrahim Hâlet Bey'e ait olma durumu tartışılmıştır. Netice olarak, genellikle "kapanan bir dönemin şiir zevkinin son temsilcilerinden" diyerek geçitirilen İbrahim Hâlet Bey'in, modern türlerde yazılmış bu eserler etrafında edebî kimliğinin yeniden inşası ve böylece Tanzimat Dönemi'ne dair çalışmalara bu kimlik etrafında bir katkı hedeflenmiştir.

Abstract

This study aims to identify the author of the works titled *Faslu's-Şebâb*, *Öksüz Kaptan*, *Mızrak Çuvala Sığmaz*, *Hadise-i Kerbelâ*, *Fırıldak*, and *Sırru'l-Esrâr* produced during the Tanzimat Period, and to provide detailed information about their content. *Sırru'l-Esrâr*, for which no license record exists in the State Archives, was published anonymously; *Fırıldak* appeared under the name of Mehmed Hâmid, and the others under the name of Ali Rıza Bey. According to the *Sicill-i Ahval* registers, Ali Rıza and Mehmed Hâmid Bey were the sons of İbrahim Hâlet Bey, one of the poets of *Encümen-i Şuâra*. Examination of the contents of these Works, licensed under the sons' names, suggests that the actual author may have been İbrahim Hâlet Bey rather than Mehmed Hâmid or Ali Rıza Bey. Within this framework, the study is based on the assumption that Hâlet Bey may have secured publication licenses on behalf of his sons due to restrictions in the period's printing regime and his developing authorial identity. The contents of the works in question are evaluated in relation to İbrahim Hâlet Bey's biography and literary perspectives. Period newspapers and catalogues were systematically reviewed, and the potential authorship of these works by Hâlet Bey was examined. Ultimately, the study aims to reconstruct the literary identity of İbrahim Hâlet Bey, often described merely as "one of the last representatives of the poetic taste of a closing period," around these works in modern literary genres, thereby offering a revised understanding of his role and contributing to scholarly perspectives on the Tanzimat Period through the lens of this expanded literary identity.

Anahtar Kelimeler

Hâlet Bey • Encümen-i Şuarâ • Öksüz Kaptan • Faslu's-Şebâb • Sırru'l Esrâr

Keywords

Hâlet Bey • Encümen-i Şuarâ • Öksüz Kaptan • Faslu's-Şebâb • Sırru'l Esrâr

Atıf | Citation: Özсарay, Yunus Emre. "A Contribution to Tanzimat Period Literature: Works Published on Behalf of Hâlet Bey and His Sons". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature* 65, no. 3 (2025): 617-643. <https://doi.org/10.26650/TUDED2025-1626697>

 This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Özсарay, Y. E.

 Sorumlu Yazar | Corresponding author: Yunus Emre Özсарay yunusemreozsaray@gmail.com

Extended Abstract

In the history of Turkish literature, Aziz Efendi's *Muhayyelât* and Emin Nihad Efendi's *Müsâmeretnâme* are mentioned as the first examples marking the beginning of modern storytelling. However, in the final analysis, both works are associated with narrative traditions such as *The Thousand and One Nights*, *Ferec Bade's-Şidde*, and *The Thousand and One Days Tales*. In this study, the stories in *Faslu's-Şebâb*, registered under the name of Ali Rıza Bey and recorded in Arakel's catalogue as belonging to İbrahim Hâlet Efendi, are included in the initial development of the modern story due to qualities such as the absence of the extraordinary, their reflection of Istanbul's social life at the time, and their adherence to the short story form in terms of length. When the content of these stories is examined, it is evident that the dominant themes of the post-Tanzimat period appear in the collection of various stories titled *Faslu's-Şebâb*, registered under the name of Ali Rıza Bey. In addition to *Faslu's-Şebâb*, there is a novel titled *Öksüz Kaptan*, a historical narrative titled *Hadise-i Kerbelâ*, and a theatrical piece titled *Mızrak Çuvala Sığmaz*, all published under the name of Ali Rıza Bey.

The record in Arakel's catalogue stating that *Faslu's-Şebâb* belonged to Hâlet Bey raised the suspicion that the other works registered in the name of Ali Rıza Bey might also have been authored by him. Based on this suspicion, when the thematic examinations of these works and other evidence are considered, it is seen that they are consistent with İbrahim Hâlet Bey's biography and literary views. The novel *Öksüz Kaptan* reflects his professional and intellectual experiences. The prose work *Hadise-i Kerbelâ* stands out as one aligned with the political and poetic stance of writers, among them İbrahim Hâlet Bey, who distanced themselves from public authority or could be described as oppositional. The theatrical play *Mızrak Çuvala Sığmaz* appears to be a product of Hâlet Bey's involvement in a theatre troupe.

To investigate Ali Rıza Bey's biography, the Sicill-i Ahval records from the State Archives Presidency were examined, and it was established that Ali Rıza Bey was Hâlet Bey's son. Based on this relationship, in order to determine whether the works registered under his son's name actually belonged to Hâlet Bey, literary history studies, period newspapers, and catalogues were consulted, and evidence was gathered accordingly. It is posited that certain restrictions in the printing regime of the period, which arose with the Printing Presses Regulation, necessitated obtaining licenses in the name of Ali Rıza Bey for works written during the seven years between 1288, when Hâlet Bey was dismissed from civil service, and his death in 1295. When the works are read in light of Hâlet Bey's biography, significant evidence emerges suggesting that *Öksüz Kaptan*, *Mızrak Çuvala Sığmaz*, *Faslu's-Şebâb*, *Fırıldak*, and *Hadise-i Kerbelâ* were authored by him. During the study, another story collection titled *Fırıldak*, registered in the name of Mehmed Hâmid Bey, another son of Hâlet Bey, was identified, and based on available evidence, this work was also attributed to Hâlet Bey. In addition, he authored another work in the form of a long story titled *Seyrül-Akmâr fî Feleki'd-Devvâr min Sırru'l-Esrâr fî Zillî'l-Âsâr*, which was published anonymously. Names such as Arakel, Şemseddin Sâmî, and Çaylak Tefik identified this work, despite its anonymous publication, as belonging to Hâlet Bey. A thematic analysis was also conducted for this work, now definitively attributed to Hâlet Bey. As a result, a novel titled *Öksüz Kaptan*, story collections published as *Faslu's-Şebâb*, *Fırıldak*, *Hadise-i Kerbelâ* and *Sırru'l-Esrâr*, along with a theatrical work titled *Mızrak Çuvala Sığmaz*, were incorporated into İbrahim Hâlet Bey's biography, and his contribution to the literary mentality of the era, when the earliest examples of these genres emerged in Turkish literature, was examined.

Giriş

On sekizinci yüzyılın sonunda telif hakkı kuralları ve mülkiyet sisteminin kurulmasıyla modern yazarlık kavramı ortaya çıktığında, romantik edebiyat özgünlük meselesini tanrısal sanatçı figürü üzerinden çoktan gündeme getirmişti. “Batı kültür tarihinin bu dönüm noktasında, mülkiyet ve köken oluşturan deha olarak mülk sahibi-yazar, romantik estetiğin temel taşı haline geldi.”¹ Foucault, “Yazar Nedir?” makalesinde yazar isminin bir söylemsel bütünlüğün temellük edicisi olarak 19. yy.da ortaya çıktığını, bunun bazı haklar doğurduğunu ve mülkiyete ilişkin bu hakların söylemlerin cezai sorumluluğunu üstlendirmeye iç içe geçmiş bir süreçte belirdiğini söyler.² Dolayısıyla modern yazarın ortaya çıkışı, yazara hem mülkiyet hakları gibi konularda bir statü kazandırmıştır, hem de onu yükümlülük altına sokmuştur. Bu yükümlülüğün yazarın yaşadığı dönemde ve sonrasında ortaya çıkan iki yönünden söz edilebilir. Yaşadığı dönemdeki yükümlülük, yazarın muhtelif sebeplerle söylemi sahiplenmekten kaçınarak anonimliği tercih etmesine sebep olmuştur. Yazar söylemlerinin cezai sorumluluğunu üstlenmekten imtina edebilir veya kendi yazar kimliğiyle örtüşmeyen bir eser yazmışsa eğer, edebî yargılamalardan kurtulmak için anonim kalmayı tercih edebilir. Bu durum, araştırmalarda müellifin belirlenememesi sorununu doğurabilir.

Yazarın yaşadığı dönemden sonrasına etki eden yükümlülük ise mülkiyete ve telif hakkına sahip modern yazarlık kavramının birlikte yürüdüğü romantizmin bir gereği olarak ortaya çıkar. Bu yükümlülük yazarı/ eseri özgünlük, orijinallik kıstaslarıyla yargılar, yazarı özgün olma yükümlülüğünü yerine getirmemiş olmakla mahkûm eder. Dolayısıyla modern yazar ortaya çıkışında daimî bir özgünlük arayıcısı olmak zorunda hissetmiştir kendini. Erol Köroğlu’nun ifadesiyle; “Romantik akımın ‘dolaysız, ilk olarak kendiliğinden ve tanrısal biçimde yaratan sanatçı fantezisi’ üzerinden ortaya çıkan ‘özgün-etkilenmiş’ ikili karşıtlığı hâlâ belirleyici olmayı sürdürmektedir.”³ Bu belirleyicilik hem yazarın kendine gelene kadarki metinlere bakışında etkili olmuş hem de Türk edebiyatı tarih yazımında kanonik bir etki oluşturmıştır.

Erich Auerbach, *Mimesis*’te Batı edebiyatında gerçekliğin tekâmülünü ele alırken Kitab-ı Mukaddes’teki anlatılardan, romanslardan başlattığı incelemesini figura kavramı üzerinden Proust, Virginia Woolf gibi isimlere kadar getirir ve Batı edebiyatında gerçekliğin belirliğini zihinsel bir bütünlük içinde ele alır. Türk edebiyatında ise Nurdan Gürbilek’in tespit ettiği üzere gecikmiş modernliğin doğurduğu anlayış, Tanzimat öncesi anlatıları “olağanüstü metinler” sınıflandırmasına dahil ederek devre dışı bırakırken, Tanzimat sonrasında gelen metinler de özgünlük, orijinallik imtihanına tabi tutulur, imtihanı geçemeyenler tasnif dışı kalır, dolayısıyla yokluklar kümesi üzerinden bir tanımlama başlatılır.⁴ Osmanlı edebiyatı, Tanzimat’la birlikte daha ilk baştan orijinallikle gerçeklik arasında zihinsel bir bağ kurarken kendine gelene kadarki anlatıları ‘mevhûmât’ veya ‘şekl-i tıflâne’ gibi ifadeler üzerinden değerlendirir. Muallim Naci, *Muhayyelât*’ı okuduğunda aslında baş kahraman ‘Nâci’ namını mahlas edinecek kadar eseri beğenir fakat ‘mevhûmât’tan’ diye niteleyerek eseri takdir etmediğini beyan eder.⁵ Samipaşazâde’ye göre romana gelene kadarki ‘garaib-i hikâyât ve acaib-i rivayat’ anlatılar fikir oyuncağı kabilindendir ve çocukçadır. Jale Parla, “Tanzimat dönemiyle birlikte ‘terakkî’si başlayan her şeyin Tanzimat yenilikçilerinin gözünde çocuk” olarak görüldüğünü ifade eder.⁶ Bu durum, daha önce söylenmemişi söyleyen romanları arama, kendi dilimizde üretilen ilk ya da sonraki romanlar bunu yapamadığında onlar üzerinden aşağılık kompleksi üretmeye devam etme durumunun erken bir belirtisidir.⁷ Tanpınar da aynı çizgi üzerinden devam ederek *Muhayyelât*’ı, şark hikâyeciliğinin bütün

¹ Christian Moraru, *Memorious Discourse: Reprise and Representation in Post-Modernism* (Fairleigh Dickinson University Press, 2010), 15.

² Michel Foucault, “Yazar Nedir,” çev. Osman Akinhay, *Edebiyat Eleştiri Dergisi* 4 (1993): 103–104.

³ Erol Köroğlu, “Hançerli Hanım mı, ‘Mirat-i Aşk’ mı? Bir Hikâyenin Dönüşüm Sürecinde Etkilenen ve Etkileyen Olarak İntibah,” *Edebiyatımızın Zirvesinden Üç İsim: Namık Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Kemal Tahir*, ed. Kazım Yetiş (Tuna Basım, 2012), 32.

⁴ Nurdan Gürbilek, *Kötü Çocuk Türk* (Metis Yayınları, 2012), 94.

⁵ Recep Duymaz, *Muhayyelat Üzerine Bir İnceleme* (Akademik Kitaplar, 2012), 13.

⁶ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar* (İletişim Yayınları, 2014), 16.

⁷ Köroğlu, *Hançerli Hanım mı?*, 32.

teferruat ve unsurları ile taklidi görür.⁸ Tanpınar, *Muhayyelât*'a şark hikâyeciliğinin taklidi derken “bünyemize uygun” ifadesiyle nitelendirdiği bir ‘özgünlük kanonuna’ dahası ulusal bir kanona da atıf yapmış olur. Nurdan Gürbilek, “Orijinal Türk Ruhu” başlıklı denemesinde bu ‘özgünlük kanonu’nu millî refleksle ilişkilendirir ve Fuat Köprülü’den şu satırları aktarır:

Milli zaferi kazanan, ‘milli inkılabı’ı yaratan asil ve orijinal Türk ruhu, binlerce senelik istiklal ve hakimiyet hayatının yoğurduğu o hürriyetine müştak, yabancı harşların esaretinden müteneffir Türk seciyesi edebiyatımıza niçin daha girmedir? Bize Anadolu’nun saf ve temiz Türk halkının hayatını ve esrarını anlatacak ve gayr-ı meş’ûr duygularımızı şuurlu bir hale sokacak milli ‘şaheser’e ne zaman nail olacağız.⁹

Millî bir şaheser arayışı millî bir kök arayışını da beraberinde getirmiş olsa gerektir. “Kendi bünyemize uygun”, “bizden olan” gibi ifadeler üzerinden ortaya çıkan kök arayışı, Tanzimat dönemi eserlerinin önemli bir kısmını taklitçilik üzerinden eleştirir, bir kısmını ise ulusal edebiyat kanonuna daha ilk baştan dahil etmeyerek tasnif dışı bırakır. Fatih Altuğ, Tanzimat Edebiyatı’nı ulusal bir edebiyatın hazırlayıcısı şeklinde düşünmek yerine modern bir imparatorluk edebiyatı olarak düşünmeyi teklif eder.¹⁰ Bu bakış açısıyla meseleye yaklaşıldığında kanon dışında kalmış eserlerin gündeme getirilmesi belki kolaylaşacaktır ve Tanzimat Edebiyatı’nda roman diye başlayan cümleler, *Akabi Hikâyesi*, *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefâkeş* gibi Ermeni veya Rum alfabesiyle yazılmış Türkçe metinleri inceleme sahasına dahil ederek Türk edebiyatının sınırlarını genişletmiş olacaktır. Nitekim Murat Cankara, Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi’nde Turgut Kut’un “Ermeni Harfli Türkçe Romanlar” başlıklı bildirisine atfen 1870 yılından önce yayınlanmış beş romandan bahseder ki bu beş romanın “beşi de İstanbul’da ve Osmanlı/Türk edebiyat tarihlerinin üzerinde uzlaştığı ‘İlk Türk romanı’ndan – ister Şemseddin Sâmî’nin Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat’ı olsun, isterse Namık Kemal’in İntibah’ı- önce yayınlanmıştır.”¹¹ Turgut Kut’un bahis konusu ettiği romanların isimleri şöyledir: “Hovsep Vartanyan’dan *Akabi Hikâyesi* ve *Boşboğaz Bir Adem: Lafazanlık ile Husule Gelen Fenalıkların Muhtasar Risalesi* (1852) Hovhannes H. Balıkcıyan’dan *Karnig, Gülünya ve Dikran’ın Dehşetli Vefatleri* (1863) Hovsep Maruş’tan *Bir Sefil Zevce* (1868) ve Viçen Tilkiyan’dan *Gülünya yahut Kendi Görünmeyerek Herkesi Gören Kız* (1868).” Şehnaz Şişmanoğlu da Karamanlıca edebiyat üzerine yaptığı çalışmada Karamanlıca kurmaca eserlerin çoğunlukla edebiyat tarihçileri tarafından göz ardı edildiklerini “orijinal olmayan”, “taklit”, “ikincil dereceden” metinler diye olumsuzlandığını benzer bir durumun Ladino kurmaca metinler için de geçerli olduğunu söyler.¹²

Ermeni alfabesiyle, Karamanlıca veya Ladino eserlerin hesaba katılması sınırların genişlemesi anlamında elbette önemlidir fakat yüzlerce yıl boyunca resmî olarak kullanılan Arap alfabesiyle yazılmış Türkçe metinlerin önemli bir kısmı dahi harf devrimi sebebiyle henüz bu sınırlara dahil edilememiştir. Turgay Anar’a göre: “Geçmişte yazılmış metinlerin kolayca okunup anlaşılmasını engelleyen ve anadilde yazılmış metinleri büyük bir yığın haline getiren harf devriminin etkisi kanonla kurulması gerekli bağ zedelemiştir.”¹³ Dolayısıyla “kendi döneminde örnek olma vasfını elde edemeyen ve gelecekte okunup incelenme fırsatı sadece eski yazıyı bilenlerin insafına bırakılan eserler unutulma tehlikesi yaşarlar.”¹⁴ Laurent Mignon da edebiyat tarihçiliğinde kanonla sağlıklı bağ kurulamamasının sebebinden şu satırlarla bahseder:

⁸Nihan Soyöz, "Aziz Efendi's Muhayyelât: Adaptation and Literary Modernity," *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, Indiana University Press, Volume 9, Number 1, Spring 2022, 315.

⁹Gürbilek, *Kötü Çocuk Türk*, 99.

¹⁰Fatih Altuğ, “19. Yüzyıl Osmanlı Edebiyatında İmparatorluk, Medeniyet, Yerlilik, Yabancı(lık) ve Din,” *Tanzimat ve Edebiyat* içinde, Haz. Mehmet Fatih Uslu ve Fatih Altuğ, (Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014), 114.

¹¹Murat Cankara, Ermeni Harfleriyle İlk Türkçe Romanlar Üzerine, *Tanzimat ve Edebiyat* içinde, Haz. Mehmet Fatih Uslu, Fatih Altuğ, (Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014) 119.

¹²Şehnaz Şişmanoğlu, *İki Kilise Arasında Binamaz, Karamanlıca Edebiyatta Dil Kimlik ve Yeniden Yazım* (Metis, 2024), 100.

¹³Turgay Anar, *Janus’un Yüzü* (Ketebe Yayınları, 2022), 41.

¹⁴Anar, *Janus’un Yüzü*, 42.

Türkiye'de hiçbir okur, 1928'deki harf devriminden önce yayımlanan edebiyat metinlerini özel bir eğitim almadan okuyamaz. Yani uzun yıllardır sadece, uzmanlar hangi metnin önemli olduğuna ve yeni harflere çevrilmesi gerektiğine karar veriyorlar. Uzmanlar, tercihleriyle edebiyat tarihinin ve edebiyat belleğinin ne olduğunu belirtiyorlar. Bazı edebiyat yapıtları unutulunca veya okunamayınca edebiyat tarihçilerinin metinlerini sorgulamak zor bir hale geliyor.¹⁵

Nitekim dönem katalogları ve kütüphane fihristleri tarandığında pek çoğunun nüshalarına ulaşamayan, nüshalarına ulaşılanların ise müellifine dair malumatın bulunmadığı çok sayıda eser görülecektir. Ali Rıza Bey adına kayıtlı *Öksüz Kaptan* isimli roman da yazıldığı dönemde ve sonrasında harf devriminin “yığın” haline getirdiği eserler arasında kalarak “zedelenen bağ” sebebiyle kanonla ilgili değerlendirmeye dahil olma şansı yakalayamamış, neşredildiği 1875 yılından itibaren yüz yılı aşkın bir süre boyunca ciddi bir incelemenin konusu olamamıştır.¹⁶

Öksüz Kaptan, telif edildiği tarihten yüz yıldan fazla zaman geçtikten sonra ilk kez Güzin Gonca Gökalp'in 1999 yılındaki doktora çalışmasında bir incelemenin konusu haline gelebilmiştir.¹⁷ Eserin bu incelemeden çeyrek asır sonra 2024 yılında Latin harflerine aktarılmış olmasıysa Mignon'un “uzun yıllardır sadece uzmanlar hangi metnin önemli olduğuna ve yeni harflere çevrilmesi gerektiğine karar veriyorlar.” tespitin haklılığını ortaya koymaktadır. Bu bağlam üzerine düşündüğümüzde, eserin doktora düzeyindeki bir çalışmada literatüre tanıtılmasının üzerinden çeyrek asır geçtikten sonra ancak Latinize edilmesi, müellifinin biyografisiyle ilgili bilgi olmamasıyla, eserin yeterince önemli görülmemesiyle veya döneminde ilgi görmeyen bir eserin sonrasında da edebiyat tarihine bir katkısının olmayacağına düşünülmesiyle ilgisi olabilir. Sıralanan sebeplerden son ikisi bağlamında düşünülecek olursa; esere döneminde okurların rağbet etmemesi veya daha önceki edebiyat tarihçileri tarafından yeterince önemli görülmemesi, edebiyat araştırmacısı için belirleyici olmamalıdır. “Edebiyat tarihine girme hakkı sonsuza dek sürecek bir imtiyaz olmadığı gibi bir edebiyat tarihine alınmayış, yazılacak bütün diğer edebiyat tarihlerine giriş vizesini kaybetmek manasına gelmez.”¹⁸ diyen Kayahan Özgül haklı bir gerekçeyle bu bağlamda şu soruları da sorar:

Eğer edebiyat tarihine yeni eserler sok(a)mayacaksak araştırmalar yaparak vaktinde unutulmaya terk edilen eserleri yeniden değerlendirmek için mâziye seferler düzenlemek niye? Artık köhnemiş de olsa, bir zamanlar önemsenen eserlerin puanını sabit tutarken gömüldüğü çukurda çürümeden yatan eserler bulmak ümidiyle mezar kazıcılığına soyunmamızın sebebi ne? Araştırmalar sonucunda ortaya çıkarılan eserler bir şeyleri değiştirmeyecekse bunca zahmet niye?¹⁹

Unutulmuş bir eserin aşması gereken merhalelerden bir diğeri belirsiz müellif meselesi ise yazarın bir söylemin yükümlülüğünü üstlenmekten kaçındığı durumlarda ortaya çıkar ve bu durum sonraki araştırmacılar için çetin bir engel oluşturur. Esra Derya Dilek ve Fatih Altuğ tarafından 2024 yılında Latin harfleriyle neşredilen roman²⁰ bu katkıyla unutulma eşliğini aşmış olsa da neşrinde müellifine dair bir malumatın bu-

¹⁵Laurent Mignon, Bir Varmış, Bir Yokmuş... Kanon, Edebiyat Tarihi ve Azınlıklar Üzerine Notlar, *Pasaj* 6 (2007): 35–43.

¹⁶Eser yazıldığı dönemde de ilk olarak dönemin matbûat kanunu ile ilgili sınırlamalara takılmış, ileride değinileceği üzere tab'ına ruhsat verilmiş olsa da neşrine ruhsat çıkmamıştır. Sonraki yıllarda ise bir başka talihsizliği yaşamıştır. 1 Ağustos 1902 (h.25 Rebiü'lahir 1320) tarihli bir belgeye göre roman “aşk ve alakadan” bahsediyor olması sebebiyle âdâba mugayir bulunarak Sahaflar Kethüdâsı Şükrü Efendi'nin raporu sonucu toplatılması gereken yasaklı eserler arasında sayılmıştır: “İzzetlü Emin Efendiye; 1 Temmuz 1318, Sahaflar kethüdâsı faziletli Şükrü Efendi'nin iş bu raporuyla takdîm olunan birer adet *Melhâme-i Cevri* ve *Kâşifü'l-Esrâr* ve *İntibah* ve *Öksüz Kaptan* nam kitaplardan üç evvelkiler men-i neşri ta'mim edilmiş asârdan oldukları cihetle alel usul tevkif kılınmış olacağı gibi Öksüz Kaptan nâm eser dahi aşk ve alakadan bahs ve âdâb-ı umumiyyeye mugayir bulunacağından onun dahi nüsha-i sairesine tesadüf edilirse toplattırılması lüzumunun dahiliye ve zabtiye nezâreti ve rusûmat emanet-i celileleri ile posta ve telgraf nezâreti âliyesine ve tamimen maarif idarelerine iş'ar buyurulması kararlaştırılmıştır ol bâbta emr-u fermân hazret-i men-lehül-emrindir. Mektubî kalemine 3 Temmuz 1318, Fî 10 Rebiü'lahir sene 1320 ve Temmuz 1318” vürudu 6 Temmuz 1318 Şehab Bey'e.” Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Maarif Nezâreti, Mektubî Kalemi (MF.MKT.) 648-44 (25 Rebiü'lahir 1320 [1 Ağustos 1902]).

¹⁷Güzin Gonca Gökalp, “Tanzimat Edebiyatında Gelenekten Gelen Unsurlar”, (Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, 1999), Ulusal Tez Merkezi (81947).

¹⁸M. Kayahan Özgül, *Fanusla Okyanus* (Çolpan, 2024), 85.

¹⁹Özgül, *Fanusla Okyanus*, 87.

²⁰Ali Rıza, *Öksüz Kaptan, İzmir'den Londra'ya Bir Yolculuk* (Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024).

lunmaması Jale Parla'nın "Türkiye'nin edebî geleneği birçok kamburla yüklüdür."²¹ dediği bir kambur olarak eserin üzerindeki varlığını devam ettirmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın yoğun kataloglama çalışmaları sonucunda sayısız belgenin dijitalleştirilerek araştırmacıların dikkatine sunulması, dönem gazetelerinin neredeyse tamamının dijital kopyalarının çeşitli vesilelerle araştırmacıların kullanımına açılmış olması, Tanzimat sonrası gazete ve dergilerin fihristini çıkaran yüksek lisans çalışmaları, bu kamburu küçültmek amacıyla çabalayan araştırmacıların işini kolaylaştıran katkılar olarak düşünülebilir.

Çalışmada bu katkılardan istifade ederek eserin müellifinin biyografisini tayin etmek için çıktığımız yol çatalanarak Ali Rıza adıyla neşredilen başkaca eserlerle karşılaşmamıza sebep olmuştur. Bu yüzden öncelikle eserlerden hangisinin çalışmada bahsi geçen Ali Rıza Bey'e ait olduğunu tayin etmek gerekmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan *Öksüz Kaptan*'dan başka Ali Rıza Bey ile ilişkilendirdiğimiz *Faslû's-Şebâb ve Mızrak Çuvala Sığmaz* isimli eserlerin ruhsatname kayıtları sorgulandığında bunlara, Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye Mazbata Odası hulefâsından Ali Rıza Bey adıyla ruhsatname başvurusu yapıldığı tespit edilmiştir. Yalnızca *Hadise-i Kerbelâ* isimli eserin kaydında "Mahkeme-i İstinaf Cünha Dairesi başzabıt kâtibi " ibaresi geçmektedir. Bu durumda herhangi bir hataya mahal vermemek için öncelikle Ali Rıza Bey'in biyografisine ulaşmak gerekmiştir. İsminden başka bir bilginin olmadığı Ali Rıza Bey'i Sicill-i Ahval kayıtlarında bulmak için eserlerin neşredildiği tarih üzerinden bir tahmin yaparak 1834 (h.1250) yılından itibaren Ali Rıza adıyla kayıtlı belgeler yıl yıl taranmış, nihayet 12 Eylül 1855 (h.29 Zilhicce 1271) tarihli ve "Ali Rıza Bey; 1271 İstanbul doğumlu, Halid Bey'in²² oğlu" özetinde kayıtlı bir belgeden eserlerin müellifi Ali Rıza Bey'e ulaşılabilmiştir. Sicill-i Ahval kaydında *Hadise-i Kerbelâ* isimli eseri neşrettiği bilgisi geçmektedir. Aynı zamanda Ali Rıza Bey'in eserin neşredildiği yıl Mahkeme-i İstinaf Cünha Dairesi başzabıt katipliğine tayin olduğu belirlenmiştir. Eserlerin ismi etrafında kümelenildiği Ali Rıza Bey'in, döneminde nesirdeki ustalığıyla tanınan Encümen-i Şuarâ'dan Hâlet Bey'in oğlu olduğu belirlendiğinde, eserleri Hâlet Bey'in yazmış olabileceği şüphesi ortaya çıkmıştır. Nitekim, araştırmamız sırasında Hâlet Bey'in diğer oğlu Mehmed Hâmid Bey adıyla neşredilen *Fırıldak* ve isimsiz neşredilse de dönem müelliflerinin Hâlet Bey'e ait olduğunu kaydettikleri *Sırru'l Esrâr fî Zillî'l Âsâr* isimli eserlerle de karşılaşmıştır. Çalışma bu bağlamda, hem Hâlet Bey'in şimdiye kadar üzerinde durulmayan kurmaca türündeki eseri *Sırru'l Esrâr fî Zillî'l Âsâr*'a hem de oğulları adına ruhsatname alınarak neşredilen eserlere odaklanacaktır. Bir taraftan eserlerin muhtevasına dair bilgi verilirken diğer taraftan oğulları adına neşredilen eserlerin Hâlet Bey'e ait olma durumu, telif, modern yazarlık, matbuat yasakları gibi konular etrafında tartışılacaktır.

1. İbrahim Hâlet Bey ve Oğullarına Dair Malûmat

Osmanlı Arşivindeki Sicill-i Ahval kaydına göre Ali Rıza Bey²³ İbrahim Hâlet Bey'in oğlu olduğu gibi Mehmed Hâmid Bey de yine Hâlet Bey'in oğludur.²⁴²⁵ *Dolap Mecmuası*'na kalemiyle muavenette bulunduğu bilgisi Sicill-i Ahvâl kaydında geçmektedir. *Faslû's-Şebâb* Ali Rıza Bey adıyla yayınlanmış olsa da Kitapçı Arakel, bu eserin İbrahim Hâlet Bey'e ait olduğunu belirtmiş ve eseri "*Millî bir hikâye-i lâtife olup merhum Hâlet Bey'in eser-i ber-güzîdesidir*" ifadesiyle kayıt altına almıştır.²⁶ Bu eserin Ali Rıza Bey adıyla neşredilmiş olsa da Hâlet Bey'e ait olduğunun *Arakel Kataloğu*'nda belirtilmiş olması benzer bir durumun Ali Rıza Bey adına kayıtlı diğer eserler için de söz konusu olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Nitekim muhtevalarına dair incelemede de görülecektir ki eserlerdeki tematik özellikler, Hâlet Bey'in biyografisi ve edebî tavrıyla örtüşmektedir. Ali Rıza Bey adıyla neşredilen 1875 tarihli (h.1292) *Mızrak Çuvala Sığmaz* isimli piyes,²⁷ aynı

²¹Akt. Anar, *Janus'un Yüzü*, 2022,42.

²²Baba adı yanlış okuma neticesinde belge özetinde Hâlet yerine Halid olarak yazılmıştır.

²³Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Dahiliye Evrakı, Defterler (DH.SAİD.d) 26-361.

²⁴BOA. DH.SAİD.d 9-105.

²⁵Ali Rıza Bey'in *Faslû's-Şebâb* ve *Hadise-i Kerbelâ* isimli eserleri neşrettiği,

²⁶Kitapçı Arakel, *Arakel Kitâbhânesi Esâmî-i Kütübü* (Ebu'zziya Matbaası,1301),181.

²⁷BOA. Maarif Nezâreti, *Mektubî Kalemi* (MF.MKT.) 30-95 (17 Cemaziyelahir 1292 [21 Temmuz 1875]).

tarihli *Öksüz Kaptan* isimli roman²⁸ ve 1877 tarihli (h.1294) *Hadise-i Kerbelâ* namında mensur bir maktel bulunmaktadır. Hâlet Bey'in diğer oğlu Mehmed Hâmid adıyla neşredilen tek eser 1873 tarihli (h.1290) *Fırıldak* isimli risaledir. Bu risalenin ruhsatname kaydında

Mehmed Hâmid Efendi'nin mudhikeye dair Türkçe hikâyeleri içeren *Fırıldak* isimli cüz cüz çıkaracağı risalenin cüz-i evvelinin tay edilen ibareleri basılmamak ve mabâdî için başkaca ruhsat almak ve matbu-undan 3 nüshasını Maarif'e vermek şartları dahilinde ve Meclis-i Maarif'in kararı veçhile işbu ruhsatnâme yazıldı ve kendisine itâ olundu.²⁹

ifadesi bulunmaktadır. Sicill-i Ahval defterlerindeki ilgili evraka göre Ali Rıza Bey'in Hâlet Bey'in oğlu olduğu tespit edilince eserlerin gerçekten müellifleri Ali Rıza Bey midir yoksa Hâlet Bey dönemin matbuat şartları gereği kendi yazdığı eserleri Ali Rıza Bey adına neşretmek zorunda mı kalmıştır şüphesi ortaya çıkmıştır. 1854 (h. 1271) yılında doğan ve 1872-1877 (h. 1289-1294) arası beş yıllık sürede dört eserle ilgili telif kaydı olan Ali Rıza Bey'in daha sonra herhangi bir neşrinin olmaması bu şüpheyi doğuran sebeplerdendir. Eldeki verilere bakarak bir yorum yapılacak olursa; Ali Rıza Bey ya babası Hâlet Bey'in 1878 yılında (h.1295) vefatıyla birlikte kaleme küsmüş, ya babasının vefatının ardından Edirne'ye tayini ve sonra uzun yıllar farklı vilayetlerde görev yapması sebebiyle edebî muhitini kaybetmiş³⁰ veya da bu eserlerin hiçbirini zaten kendisi yazmamıştır. Nitekim Hâlet Bey'in sahibi olduğu *Dolap Dergisi*'nde Sabit imzasıyla yayınlanan bir yazıda şu ifadeler geçer:

..Rüştiye, idadiye, harbiye, tıbbiye, sultaniye namlarıyla tesis buyurulan mekâtib ve mahreç-i aklâm ve dârü'l-muallimîn ve muallimât ve rüşdiye-i nisa sayesinde bugünkü gün on sekiz, on dokuz yaşındaki bir çocuk risale yazıyor...³¹

Faslu's Şebâb yayınlandığında Ali Rıza Bey 18 yaşındadır ve bir dönem Mekteb-i Sultanî'de okumuştur. 17-18 yaşındaki bir çocuk risale yazabiliyor ifadesi, dönem gençlerinin yeteneklerine vurgu yapıyor olmakla birlikte 1873 (h.1289) yılında neşredilen *Faslu's Şebâb* isimli eserle ilgili ruhsatname kaydında ismi geçen Ali Rıza Bey'i de işaret ediyor diye düşünülebilir. Diğer taraftan, *Faslu's Şebâb* isimli eseri yukarıda da zikredildiği üzere Arakel'in, "Hâlet Bey'in eser-i ber-güzîdesidir" ifadesiyle kataloglaması, tıpkı Ahmed Midhat Efendi'nin yeğeni Mehmed Cevdet adını, Namık Kemal'in de Zeynelabidin Reşid adını kullanmak zorunda kalması gibi bir durumun Hâlet Bey için de söz konusu olabileceği şüphesini doğurmuştur. Böylesi bir tercihin sebebi olarak İbrahim Hâlet Bey'in dönemin matbuat rejimi gereği eser neşrinde karşılaşmış olabileceği sorunlar düşünülebilir.

2. İbrahim Hâlet Bey ve Tanzimat Sonrası Matbuat Rejimi

1837 (h.1253) yılında Üsküdar'da doğan Hâlet Bey, Maliye Nâzırı Halid Bey'in oğludur. 1851'de (h.1267) Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemî'nde başlayan memuriyetinde sırasıyla; 1853'te (h.1269) Tuz Cemiyeti

²⁸BOA. MF.MKT. 30-22 (7 Cemaziyelahir 1292 [11 Haziran 1875]).

²⁹BOA. MF.MKT. 15/164 (26 Şevval 1290[17 Aralık 1873]).

³⁰Sicill-i Ahval kayıtlarındaki bilgiye göre Ali Rıza Bey, 1296 Cemaziyellevvel ayının 28'inde Edirne vilayeti İstinaf mahkemesi başkitaletine ve 1297 Zilkade ayının 25'inde Dimetoka ve 1299 senesi Şevval ayının altısında Gümölcine Sancakları Müdde-i Umûmi muavinliklerine tayin edilmiş ve 1302 Cemaziyellevvelin 18'inci günü istifa ederek ayrılmıştır. Aynı senenin Cemaziyelahir 11'inde Aydın vilayeti mektubî kalemî mümeyyizliğine ve 1303 senesi Safer ayının 5'inde İzmir Ticaret Mahkemesi başkitaletine tayin edilerek 1303 Zilkade 23'ünde yine istifa ile 1304 senesi Rebülevvel ayının 16'sında daha sonra kazaya dönüştürülen Dimetoka müddei umumi muavinliğine ve 1304 senesi Zilkade ayının 16'sında Edirne vilayeti merkez ve 1305 senesi Cemaziyelahir ayının 22'sinde Kırk kilise ve aynı senenin Zilhicce ayının 5'inde Tekfur Dağı sancakları müddei umumi muavinliklerine tayin edilmiştir. 1307 senesi Ramazan ayının on dördünde becayiş suretiyle Biga Sancağı Bidâyet Mahkemesi müddei umumi muavinliğine naklolunarak aynı senenin zilhicce 16'sında istifa ederek ayrılmıştır. 1309 senesi Rebülahirinin 18'inde Dersaadet Adaları Daire-i Belediyesi kitabetine tayin edilmiştir. 1309 senesi Ramazan ayının sonunda Şehremaneti Meclis-i Kalemî mümeyyiz-i saniliğine nakledilmiştir. Vazifesini güzel yapması dolayısıyla ve gayretine binaen 1310 senesi Cemaziyellevvel 18'inde rütbe-i rabia tevcih edilmiştir. 1318 senesi Cemaziyelahirin 12'sinde Meclis-i Emanet baş katibinin izinli olarak 3 ay süreyle Adana'ya gittiği zaman mezkûr kitabet vekaletiyle görevlendirilmiştir. Kolera salgını sırasındaki gayreti sebebiyle aynı senenin Zilkadesinin 21'inde terfi ederek rütbe-i salise tevcih edilmiştir. 1316 senesi Cemaziyelahir ayının 15'inde mümeyyiz-i evvelliğe terfi etmiştir. 1317 senesi Cemaziyellevvelin 27'sinde terfien rütbe-i saniye sınıfı sânisı tevcih edilmiştir. (DH.SAİD.d) 26/361.

³¹"İstidât-ı Zamân", *Dolap Mecmûası*, No: 16 (1291), 124.

Başkitabeti'nde, 1860'ta (h.1277) Rusûmat Hey'et-i Tahrîriyyesi'nde, 1866'da (h.1283) Halep Mektupçuluk'unda, 1868 yılında (h.1285) Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye Başkitabeti'nde vazife yapmıştır. Hâlet Bey 1871'de (h.1288) Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye Başkatibi iken görevinden azledilmiş, 1875'te (h.1292) Adliye Nezâreti'ne mektupçu olması talep edilmiş,³² fakat bu talep kabul görmeyerek Maarif Nezâreti'ne mektupçu olacağı 1876 (h.1293) yılına kadar mazûl vaziyette bulunmuştur. 1876 yılında Maarif Mektupçusu olarak tekrardan göreve başlayan Hâlet Bey, 1878 (h.1295) yılında vefat etmiştir.

Ahmed Rasim, Hâlet Bey'in *Ceride-i Havadis*'te muharrirlik yapanlar arasında birinci derecede şâyân-ı ehemmiyet olduğu bilgisini verir.³³ *Sabah Gazetesi*'nin 23 Temmuz 1893 (h. 9 Muharrem 1311) tarihli nüshasında Hâlet Bey'in oğlu Mehmed Hâmid Bey'e rütbe-i saniye tevcih edildiğine dair bir haberde Hâlet Bey; "...merhûm, erbâb-ı inşâ arasında kemâl-i fazl ve irfân ile temeyyüz etmiş ve müddet-i medîde, hüdemât-ı mütenevvia-i mühimmede ibrâz-ı âsâr-ı liyakât eylemiş olduğu..."³⁴ şeklindeki ifadeyle takdim edilmiştir. Mehmed Tevfik, Rûsûmât Emâneti'nin kuruluşu aşamasında Hâlet Bey'in "fenn-i inşâda ma'lûm olan melâhat-ı edâsı münâsebetiyle tuz cem'iyyeti başkitâbetine"³⁵ getirildiğini söyler. Döneminde, şiirinden çok nesirdeki kuvvetiyle öne çıkan Hâlet Bey, *Dolap Mecmuası*'nda Namık Kemal'den daha önce divan edebiyatının mazmunlar sistemini 'Dünya Güzeli' başlıklı bir yazıya eklediği görselle karikatürize eder,³⁶ toplum için müfid bir sanat olarak tanımladığı³⁷ tiyatro sanatının gelişmesi için Gedikpaşa Tiyatro Komitesi'nde görev alır,³⁸ yine *Dolap*'ta yazdığı 'Enmûzec' başlıklı belagat konusundaki yazılarıyla *Kırkanbar*'daki mütâlaaya istinaden ifade edilecek olursa "yeni bir çığır açma gayreti"³⁹ içinde bulunur. Hâlet Bey'in nesir dilindeki istidadının yanında kurmaca eserlerdeki başarısını Çaylak Tevfik, *Âsâr-ı Perişân*'da "bir vakıayı muhayyelen tasvirde iktidarına 'Sırru'l-Esrâr' ve 'Seyrû'l-Akmâr' ismindeki iki matbû' eseri iki şahiddir."⁴⁰ cümlesiyle ifade etmiştir.

Şemseddin Sâmî *Kâmûsü'l-A'lâm*'da Hâlet Bey'in, "Enmûzec" isminde bir risalesi, *Mebde-i Kitâbet* adında bir ders kitabı, *Dolap* isminde bir mecmuası, *Seyrû'l-Akmâr ve Sırru'l-Esrâr adlarında* iki risalesi, birkaç tiyatro eseri ve *Hâletü's-Şebâb* namında bir dîvanının olduğu bilgisini verir.⁴¹ Bunlar dışında *Tercüme-i Hâl-i Hoca Hüsameddin Efendi*, *Tercüme-i Hâl-i Fuad Paşa*, *Târih-i Âl-i Osman* adlı matbû eserleri⁴² varsa da bunlara da herhangi bir kayıta rastlanmamıştır.⁴³ Hâlet Bey adına kayıtlı bilinen eserler bunlardan ibaret olsa da Tanzimat sonrası dönem matbuatında eserlere aşağıda temas edeceğimiz üzere ruhsatname almakta karşılaşılan kimi güçlükler, çocukları adına ruhsatname kaydı olan eserlerin Hâlet Bey'e ait olabileceğini düşündürmüştür. Edebiyat tarihlerinde ve döneme ışık tutan kaynaklarda oğullarından hiç bahsedilmemesi de kuvvetli bir şüphe doğurmaktadır. Bahsi geçen eserlerden ilki *Faslû's-Şebâb* 1872 (h.1289) yılında, son eser *Hadise-i Kerbelâ* 1877 (h.1294) yılında neşredilmiştir. 18-23 yaş aralığında 5 yıllık tarih aralığında 4 eserle ilgili ruhsatname kaydı olan Ali Rıza Bey'in babasının vefat tarihinden sonra hiçbir eser neşri olmaması gayritabii bir durum hissi uyandırmaktadır.

Hâlet Bey'in *Dolap Dergisi*'ndeki bir muhavere geçen ifadeler, yeni şekillenmeye başlayan müellif kimliği ve matbuat muharrir ilişkisi hususunda önemli ipuçları vermektedir. Bu muhaveredeki "...bundan mukaddem Kırkambar falan filan adlı birkaç saçma kitapları dahi öylece gitti. Ramazan üstüdür, oruç keyfiyle saçma hoş gelir, okuyan eğlenir, ben de para kazanırım. Senin de maksûdun kazançsa yazmalı,

³²BOA. Bâb-ı Âsafî, Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A. MF.MKT.) 479-26 (29 Şevval 1292 [28 Kasım 1875]).

³³Ahmed Rasim, *İlk Büyük Muharrirlerden Şinasi: Matbuat Tarihine Medhal* (Yeni Matbaa, 1927), 8.

³⁴"Dahiliyye" *Sabah*, (9 Muharrem 1911)1413/1.

³⁵Mehmed Tevfik, *Kafîle-i Şuarâ*, Haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, Hanife Koncu, vd. (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,2017), 196.

³⁶"Dünya Güzeli" *Dolap Mecmuası*, No: 14 (1290),110-112.

³⁷Edep Taraftarı "Bir Varakadır" *Dolap Mecmuası*, No:5 (1290),40.

³⁸Metin And, *Osmanlı Tiyatrosu* (Dost Kitabevi, 1999), 67.

³⁹"Aldığımız Bir Varakanın Aynıdır", *Kırkanbar*, No: 2 (1290), 42.

⁴⁰Çaylak Tevfik, *Âsâr-ı Perişân*, 44.

⁴¹Şemseddin Samî, *Kamusu'l A'lâm* 3. C. (Mihran Matbaası,1308)1916.

⁴²Sayılan eserlerin Dolap dergisinde yalnızca birkaç sayfası neşredilmiştir, tamamlanıp neşredildiklerine dair bir kayıt bulunmamaktadır.

⁴³Kayahan Özgül, *XIX. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Encümen-i Şuarâ* (Kurgan Edebiyat, 2012),77.

yumuşacık akçecikleri alıp safâya bakmalı.”⁴⁴ gibi ifadeler, yazdığı yazılardan önemli ölçüde kazanç sağlayan Ahmed Midhat Efendi’ye hem bir gıpta hem de onun *Kırkanbar*’daki teliflerinin niteliğine dair bir eleştiriyi ortaya koyar.⁴⁵ 1872-1877 (h.1288-1293) yılları arasındaki 5 yıllık mazûliyet süresinde yaşadığı geçim sıkıntısı sebebiyle Hâlet Bey’in de kalemiyle kazanç sağlamayı denediği söylenebilir. Görevden azledildikten 13 ay sonra “muzdaribu’l-hâl” ve “muhtâc-ı akvât” olduğundan dolayı, kendisine eski ticaret muhasebecisi Nasır Efendi’den münhal iki bin sekiz yüz on kuruş maaşın iki bin lirası bağlanmıştı.⁴⁶ Vefatında geriye önemli bir borç bıraktığı göz önüne alınırsa Hâlet Bey’in yazarlık geçinme arzusunu gerçekleştiremediği ortadadır. Hâlet Bey’in bir gazelinde geçen “Sade esnâfı dolandırmakla bes yetmez kârımız/Çaresiz sarrafa da râm olmayınca olmuyor”⁴⁷ şeklindeki beyit, içinde bulunduğu durumun da bir göstergesidir. Nitekim vefat ettiğinde terekesinde kalan on yedi bin yedi yüz yirmi kuruştan, yedi bin sekiz yüz on kuruşluk eşyaya, alacaklarına mahsuben damat ve çocuklarına; üç bin sekiz yüz kırk dört kuruşluk eşyaya da aynı şekilde alacaklarına mahsuben sarraf Zanyeoğlu ve İslaki tarafından el konulmuştur.⁴⁸ Hâlet Bey’e, 1874 (h.1291) yılında Bağdat Mektupçuluğu’na tayin edildiğinde harcırah olarak on beş bin beş yüz altmış iki kuruş ve maaşına mahsuben on beş bin kuruş verilmiş, istifa etmesi sebebiyle bu miktarı hazineye ödemesi gerektiği halde ödememiştir. Bahsedilen miktarın tahsil edilmesine teşebbüs edildiği esnada da 12 Nisan 1878’de (h.9 Rebûlâhîr 1295) vefat etmiştir. Terekesinden geriye kalan miktar, hazineye olan borcunu ödemeye kâfi gelmediğinden bu borç Maliye Nezâreti’nin kararıyla vefatından çok sonra silinebilmiştir. Hâlet Bey’in vefatında geriye bıraktığı borca sebep, mazûl vaziyette bulunmasının üstüne bir de neşrettiği kitaplardan beklediği kâr elde edememesi düşünülebilir. Hâlet Bey’in oğlu Ali Rıza Bey adına ruhsat alınan ve 1875 yılında neşredilen *Öksüz Kaptan* isimli romanın birinci cüzünden 1500 adet basılmak istenmiş, kâr ve zararı kendisine ait olmak üzere yalnızca basımına ruhsatname verilmiş olmasına rağmen, neşrine ruhsat çıkmamıştır.⁴⁹ Ruhsatname kaydında dikkati çeken bir husus “Ali Rıza Efendi’nin telif-kerdesi olan Öksüz Kaptan nâm romanın 1500 nüshasının tab’ını istida’ eylediğinden...” ifadesiyle başlayan belgede “telif-kerdesi olan” ifadesinin üzeri çizilmiş ve ifade “Ali Rıza Efendi Öksüz Kaptan nâm romanın 1500 nüshasının tab’ını istida’ eylediğinden” şekline dönüştürülmüştür. İlk ifadede de bir anlatım kusuru olmadığını göz önüne aldığımızda müellif kimliğine dair hukukî bir bağlayıcılık sebebine mebnî buradaki telif-kerdesi ibaresinin üzerinin çizildiği düşünülebilir.

Eserlerin tab ve neşrine dair ruhsatname alma zorunluluğu ilk defa 15 Şubat 1857 tarihli dokuz maddelik Matbaalar Nizamnâmesi’nin üçüncü maddesi ile şart koşulmuştur.⁵⁰ İlgili maddeye göre “mülken ve devletten bir gûnâ mazarratı olmadığı”na Meclis-i Maarif tarafından karar verilen kitaplar için izin Sadaret tarafından verilecektir.⁵¹ Ne var ki esere matbuat rejimi gereği ruhsatname almak her zaman kolay olmamakta, eserler kanuni, ahlaki, siyasi veya edebiyat telakkisinin değişmesine bağlı sebeplerle sansüre uğrayabilmektedir.⁵²

⁴⁴“İki Müellif Arasında On İki Yaşında Bir Çocuk Mevcut Olduğu Hâlde Cereyan Eden Bir Muhavere” *Dolap Mecmuâsı*, No:2 (1290),15.

⁴⁵Hâlet Bey, bu tarihte Dolap Dergisi’nde yazdığı Enmûzec başlıklı yazıdan dolayı *Kırkanbar*’la bir polemik içerisinde. *Kırkanbar*’ın 2. Sayısında “Aldığımız Bir Varaka’nın Aynıdır.” başlıklı yazı Hâlet Bey’in Enmûzec başlıklı yazısındaki belagât hususundaki görüşlerine eleştirileri ihtiva etmekte, Hâlet Bey’in “Edebiyat-ı Osmaniye’nin aleyhinde olduğu iddia edilmektedir. (*Kırkanbar*:1290, 2/42) Hâlet Bey ise *Kırkanbar*’daki bu yazıya Dolap Mecmuasının 1290 tarihli 10. sayısında başlayan ve 14. Sayıya kadar devam eden bir dizi yazıyla cevap vermiştir. Hâlet Bey’in 10. sayıdaki ilk yazısı *Kırkanbar*’daki yazıyı safsata ve iftira olarak tasvir etmekte ve şöyle başlamaktadır(Dolap, 1290,10/76): “Şu kadar ki bu varakanın yukarı taraflarında benim güya Edebiyat-ı Osmaniye aleyhinde... bulunduğu dair bir söz var ki ben bunun sırf iftiradan ibaret olduğunu beyan ile varaka-i mezkûre-i mütalaa edenlerce hakkımda husûlünü davet edebilecek sû-i itikada karşı terbiye-i zimmette mecburum. Sahib-i varaka, daha pek çok zamandan beri “Enmûzec”e itirazân böyle bir şey yazacağını ve elinde taraf-ı âcizaneme dahi bir seng-pare-i itiraz yararlanacağını, makam-ı iftiharda rast geldiğine söylemiş ve bu haber -dolayısıyla- bendenize kadar vasıl olmuş olduğundan eğer ki şimdi (bilmem ne hikmete mebnî) varakasını imzasız neşrettirmiş olduğuna rağmen ismini ilan edebilir isem de zaten ehemmiyeti olmadığından hacet göremedim.” ifadesiyle başlayan uzunca bir cevap vermiştir.

⁴⁶BOA. İrade, Dahiliye Evrakı (BOA.İ.DH.) 663/46170. (18 Zilhicce 1289 [16 Şubat 1873]).

⁴⁷Beyit, Çaylak Tefvîk’in Âsâr-ı Perişan’ında Manastırlı Nâilî Efendi’nin olmuyor redifli gazeline yazdığı bir nazirede yer alırken (Çaylak Tefvîk: 1298, 44) Mehmet Çeçen’in Hâlet Bey Divânı üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinde karşılaştırdığı Ali Emiri Efendi nüshalarında bu ve sonra gelen beyitler yine olmuyor redifli Atâ Efendi ile müsterek gibi söylenmiş bir gazelde yer almaktadır. Mehmet Çeçen, *Hâlet Bey Divânı: Tenkitli Metin* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, 2005), 123, Ulusal Tez Merkezi (160485).

⁴⁸BOA. Şûra-yı Devlet, (BOA.Ş.D.) 425/69 (18 Şaban 1323[18 Ekim 1905]).

⁴⁹BOA. MF.MKT.30-22. (7 Cemaziyelevvel 1292 [11 Haziran 1875]).

⁵⁰Mert Öksüz, *Muharrir ve Matbuat* (Libra Kitap, 2022),51.

⁵¹Ali Birinci, *Tarihin Hududunda* (Dergâh Yayınları, 2022),133.

⁵²Birinci, *Tarihin Hududunda*, 157-176.

Böylesi bir durumun muhatabı olan yazarlar eserlerini neşredebilmek maksadıyla çeşitli yöntemlere başvurabilmektedirler. Mert Öksüz'ün ifade ettiği üzere eserlerin siyasi ve ahlaki açıdan bir sorun teşkil etmemesine rağmen müellifin şahsından kaynaklı ruhsatname almakta karşılaşılan güçlüğü ortadan kaldırmakta tercih edilen yöntem, genellikle yazarın güvendiği kişiler adına ruhsatname almaya çalışması olmuştur. Ahmed Midhat Efendi sözgelimi *Menfa*'ya yeğeni Mehmed Cevdet adına, Namık Kemal ise *İntibah* için Zeynelabidin Reşid Bey adına ruhsatname alırken böyle bir yol izlemişlerdir. Öksüz'ün maske yazarlık olarak ifade ettiği bu tarzda, müstearlardan farklı olarak yazar, ismini gizlemekten öte eserini bir başkasına sahiplendirmektedir ve böylece muhtevasında ruhsatname almak açısından bir sorun bulunmayan eser, matbuat engelini aşmaktadır.⁵³

Hâlet Bey'in de aynı yıllarda eserlerine ruhsatname almak için benzer bir yol izlediği düşünülebilir. Halep'e vali olarak atandığında Hâlet Bey'i Halep mektupçuluğu ile vazifelendiren Cevdet Paşa, 1868 (h.1285) yılında Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye reisliğine getirildiğinde, Hâlet Bey'e burada başkatiplik görevi vermiştir. Hâlet Bey, 1871 (h.1288) yılında Yusuf Kâmil Paşa'nın Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye nazırı olmasından birkaç gün sonra başkatiplikten azledilmiştir. Kayahan Özgül bu mâzûliyetin *Basiret*'te yayınlanan yazılar sebebiyle olabileceğini söyler.⁵⁴ Bu minval üzere *Basiret Gazetesi*'ne bakıldığında gazetenin 29 Ocak 1872 (h.18 Zilkade 1288) tarihli ve 582 numaralı nüshasında "Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye başkitâbeti saadetlü Şefkati Efendi Hazretlerine tevcih buyurulmuştur."⁵⁵ ifadesiyle başkitabetteki görev değişikliğinin haberinin verildiği görülür. 27 Ocak 1872 (h.16 Zilkade 1288) tarihli belgede ise Divân-ı Ahkâm-ı Adliye başkatibi Hâlet Bey'in azliyle hukuk dairesi azasından Şefkatî Efendi'nin yedi bin kuruş maaşla başkatip tayin edildiği bilgisi bulunmaktadır.⁵⁶ *Basiret*, tam da bu görev değişikliğinin haberini verdiği 582 numaralı nüshada matbûat hususunda yayınladığı bir yazıdan dolayı iki ay süreyle kapatılmıştır. Hâlet Bey'in azlinden iki gün sonra gazetenin aldığı kapatılma cezası, Hâlet Bey'in de yazı heyetinde olduğu *Basiret*'e ve yazarlarına karşı idarenin nazarını ortaya koyması açısından mühimdir. Gazetenin tatil edilmesi, matbûat hürriyeti hususunda Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasında ayrım gözetildiğine dair bir yazı sebebiyledir. Yazı şu ifadelerle başlar:

578 numaralı *Basiret*'te münderiç tenbihât-ı resmîyede gazetelerimizin bundan böyle umûr-ı mezhebiye ve sairinden bahsetmemeleri emr ve ihtâr buyurulmuştu. Ondan sonra gazetemizin sahibi, matbûat müdüriyeti tarafından davet olunarak oradan dahi gazetelerin asıl mercii demek mahale gidilip mahal-i mezkûrede Türk gazetelerinin ba'de-zin hırf ve sanâyiin terakkîyâtından ve şirketler ve fabrikalar ve demiryolları gibi şeylerden bahs ederek ahvâl-i umûmiyeye ve politikaya ve saireye dair şeylerden bahs etmemesi şifâhen dahi tenbih buyurulması üzerine gazetemizin sahibi bu gibi şeyler Osmanlı matbûatının bundan beş on sene evvelki mebhûsun- anlı olup saye-i terakkîyât vâye-i cenâb-ı mülukânede servet ve saadetin neye muvakkıf olduğunu çocuklarımıza varıncaya kadar herkes ezberlemiş gibi anlayıp el-hâletü hâzihi gazetelerden ahvâl-i umumiyyeye dair muhakemeler beklemekte olduklarını ve ma'a-mâfih gazetelerimiz sırası düştükçe servet ve saadet-i millîyenin esbabından dahî bahs eylediğini ve memleketimizde gazete çıkarmakta bulunan ecnebler efkâr u mutâlâ'atını kemal derece serbestâne olarak inzâr-ı umumiyyeye koyduklarını dermeyân eylemiş ve şu ifadâtına mukâbil " Onlar ecnebidir, bunları Türklerden ancak yüz yüzelli nefer kimse okur siz ecnebi gazetelerinin yazdığı bendleri tercüme bile edemezsiniz zira onların muhatabı başka sizinki başkadır." cevabını aldığı ve bu emrin haricine çıkıldığı halde gazetenin muvakkaten ta'tili mukarrer idüğü ihtar olunmuş bizim ise bu emr ve tenbihatın hilafına hareket etmek değil hatırıma bile getirmeyeceğimiz derkâr bulunmuştur..⁵⁷

⁵³ Öksüz, *Muharrir ve Matbuat*, 64.

⁵⁴ Özgül, *Encümen-i Şuarâ*, 74.

⁵⁵ *Basiret*, 18 Zilkade 1288, sayı 582-1.

⁵⁶ BOA. İrade, Dahiliye Evrâkı (İ..DH..) 645/44845. (16 Zilkade 1289 [29 Ocak 1872]).

⁵⁷ *Basiret*, 18 Zilkade 1288, sayı 582-2.

Basiret yazı heyetinin ortak sorumluluğunda olan imzasız yazıda “...serbesti-i efkârdan yalnız Türk gazeteleri mahrûm edilerek sair gazetelerin bu mahrumiyetten müstesnâ tutulmaları...”⁵⁸ eleştirilirken daha önceki yazılardan dolayı da uyarı aldıkları hatırlatılmaktadır:

Pekâla şu iki gazeteciğin (*Basiret*, *Hakâyık*) vücudundan ne mazarrat görülmüştür bunlar şimdiye kadar ne yazmıştır ne demiştir ki bundan böyle lisanlarını kısa tutması tenbih ediliyor, bunlar muhâkemât-ı fikriyesini hükümet-i seniyyenin yalnız icraat-ı hasenesi muvazenesine hasretmiş olduklarından acaba istenilmeyen şey bu mudur? Ve ecnebi lisanlarıyla yazılan gazetelerin her istediklerini yazabilmeleri müsaadesine mazhâriyetleri kılmalarını hemân hasren aleyhimizde isti'mâl etmekte bulunduklarından mı neş'et ediyor?⁵⁹

Gazetenin iki ay tatilin ardından tekrardan yayına başladığı, 30 Mart 1872 (h.20 Muharrem 1289) tarihli nüshada haber verilir:

Mutâla'asına râğbet buyuran zevâtın ma'lûmu olmak lazım geldiği üzere 582 numaralı nüshasında neşrettiği bir ifade-i mahsûsasından dolayı dûcâr olduğu ta'til-i mevkûte cezasının müddet-i mahkûme-i mahdûdesi bulunan iki ay tekml edildiğinden bu günden i'tibâren yine tab' ve neşrolunmaya başlandı.⁶⁰

Gazete kapatıldığı gün yayınladığı matbuat hürriyeti fikrini tâdil ettiğini beyan etmek istercesine tekrar yayına başladığı habere “Matbuat Hürriyeti” başlıklı bir yazı ile devam eder. Yazıda hürriyetin her istediğini söyleyebilmek olmadığı

...hürriyetin ta'rifi ve tekraren hâcet olmayan esâret ve bir sûret-i gayr-ı meşrua ve ma'kule üzere mahkumiyetten azâdelik ma'nâsı hiçbir vakt büsbütün bir kayd ile mukayyed olmamak ve hiçbir hüküm altında bulunmayıp memduh ve makduh her istediğini icrâda mâni' görmemek tazminini istinbat ettirmemek icâb edeceğinden..⁶¹

şeklinde beyan edilir. İfade edilenler kamuya uygunluğu gözetmek koşuluyla gazetelerin fikir hürriyetine sahip olduğunu söylemekte ve daha önceki yazıdan dolayı âdeta bir özür mânâsı taşımaktadır:

Matbûat-ı Osmaniye hamd olsun saye-i maarifaye-i cenâb-ı padişahîde icâb eden hürriyet ve serbestîye nâil ve âdâb-ı müktezâyeye-i isti'maliyeye dahi terbiye-i alempesendi-i osmaniye kâfil olduğundan günden güne terakki-i intizâmâtı meşhûd-ı a'yân-ı iftihâr olan gazetelerimizin şu terkiât-ı mesrûresi daimen tevsî' edeceği derkârdır.⁶²

Basiret, iki ay sonra yayın hayatına başlasa da yazı heyetinde yer alan Hâlet Bey, 13 aylık süreyi mazûliyet maaşı almadan geçirmiştir. Görevinden azledildiği tarih 27 Ocak 1872 (h.16 Zilkade 1288) mâzûliyet maaşının bağlandığı tarih ise (h.18 Zilhicce 1289) 16 Şubat 1873'tür. 13 aylık süreyi mâzûliyet maaşı almadan geçirdiği göz önüne alındığında bunun memuriyet açısından hafif bir ceza olduğu düşünülemez. Kendisine tekrardan 1875 yılında Bağdat mektupçuluğu görevi tevdi edilirse de bu göreve de gitmemiştir. Hâlet Bey'in memuriyetinden azledilmesi telif nizamnâmesine göre eser neşrine hukuken bir engel teşkil etmiyorsa da mevcut tabloya göre isminin “sakıncılılar” arasında yer alması eserlere ruhsat almasında olası pürüzlerle karşılaşma durumunu ortaya çıkarmış olsa gerektir. Nitekim Namık Kemal, *Mukaddime-i Celâl*'de benzer bir durumu şu ifadelerle beyan etmiştir:

⁵⁸ *Basiret*, 18 Zilkade 1288, sayı 582-2.

⁵⁹ “*Serbesti-i Matbuat*” *Basiret*, sayı 20 Muharrem 1289, 585-1.

⁶⁰ *Basiret*, 20 Muharrem 1289, sayı 585-1.

⁶¹ *Basiret*, 20 Muharrem 1289, sayı 585-1.

⁶² *Basiret*, 18 Zilkade 1288, sayı 582-1

Âsar-ı âcizânemden neşrolunduklarını beyan ettiğim tiyatrolar Gülnihâl ve Akif Bey ve Zavallı Çocuk” tur ki Magosa düzeh-i dünyevîsinde bulunduğum sırada tab 'edilmişler idi. O vakitler ise menfî bulunanların namları da kendileri gibi bir kal'adan dışarı çıkamamağla mahkûm olduğu için hiçbirine imzâ konulmak mümkün olamadı.⁶³

Namık Kemal'in menfî bulunmanın eser neşrinde imzanın kullanılmasına engel teşkil ettiği ifadesini düşündüğümüzde Hâlet Bey'in de görevden azledildiği zaman aralığında her ne kadar sürgünde bulunmuyor olsa da bir başka manada menfî olduğu ortadadır. Nitekim normal şartlar altında görev azlinden hemen sonra bağlanması gereken mâzûliyet maaşı bir yıl süreyle bağlanmamış, kendisine azlinden ancak üç yıl sonra yeni bir görev tevdi edilmiştir ki merkezde Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye başkatibi olarak görev yaptıktan sonra Bağdat mektupçuluğuna tayin edilmesinin tenzil-i rütbe hatta sürgün olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan Ali Birinci'nin “Edebiyata gönül veren yeni münevver takımıyla devlet gücünü ve ihtiyacını temsil edenler karşı saflarda yer alıyorlardı.”⁶⁴ tespiti göz önüne alırsak; Carter Findley'in “Yenilikçi Müslüman Memurlar”⁶⁵ şeklinde sınıflandırdığı memur topluluğunda yer alan Hâlet Bey, modernist bir memur olarak tiyatro heyetindeki rolü, gazete yazarlığı gibi özellikleriyle bu saflaşmada otoritenin karşısına düşmüş görünmektedir. Findley, Eisenstadt'tan ödünç aldığı “ayrışma modernleşmesi” kavramı etrafında böylesi memur tipinin muhalif aydınların ilk örneğini oluşturduğunu söyler. Findley'e göre “Mülkiye memurlarının siyasal ve fikrî yenileşmenin öncülerine dönüşmeleriyle, (kamusal) âdâb dünyevilik alanını Batı'ya doğru genişletmiştir”⁶⁶ bu da devlet otoritesini temsil edenler ile edebiyata gönül veren memurların farklı saflara ayrışma sebeplerinden olsa gerektir. *Basiret Gazetesi*'nin bir özür beyanı gibi yayınladığı yazıda geçen “âdâb-ı müktezâye-i isti'maliyeye dahi terbiye-i alempesendi-i osmanîye kâfil” ifadesi gazetenin âdâbın gereğini yerine getireceğine dair kamu otoritesine verilmiş bir taahhüttür. Findley, “âdâb” alanında meydana gelen değişimlerin “edip-memur çevresinin çok ötesinde duyumsanan bir dizi gelişmenin itici gücü”ne dönüştüğünü söyler. Gazetecilik ve yayıncılık alanındaki gelişmenin resmî mevkilerden ya da padişahın himayesinden bağımsız edebi meslekleri mümkün kılmasıyla, idare ve düşün alanlarındaki seçkinler eskisinden çok daha fazla ayrılmaya başlamıştır. Dönemin meşhur muhaliflerinden Namık Kemal'le yakın arkadaşlığı, muhalif memur tipinin çekirdeğini oluşturan Hafız Müşfik Efendi⁶⁷'ye nazire yazması gibi ayrıntılar düşünüldüğünde, Hâlet Bey'in de “ayrışanlar halkası”nın içinde/yakınında olduğu açıktır.

Hâlet Bey'in eserlere oğulları adına ruhsatname almak zorunda kalmasının geri planında bu gibi hususların yer aldığı düşünülebilir. *Hadise-i Kerbelâ* dışında bahsi geçen eserler Hâlet Bey'in görevden azledildiği tarihten vefatına kadar olan 1872-1878 (h.1289-1295) zaman aralığında neşredilmiştir. Hâlet Bey, *Faslü's-Şebâb* ve *Fırlıdak* isimli risalelerde sadece çocukları adına ruhsatname almayı tercih etmemiş aynı zamanda yazarın tamamen kendi edebî şahsiyetinden bağımsız bir müellif kimliği inşa etmesi anlamına gelen heteronym yazarlık olarak ifade edilebilecek tavra da bürünmüştür. *Fırlıdak* isimli eser Mehmed Hâmid Bey adıyla neşredilmeden önce *Dolap*'ta geçen muhavereye para kazanmak kaygısıyla yazıldığına vurgu yapılır ve eser saçma olarak tavsif edilir, diğer taraftan *Faslü's-Şebâb*'ın gençlik zamanını boşa geçirmemek için yazıldığı vurgulanır ve muhtemel müellif kimliği ile eser arasına böylesi bir mesafe konmuş olur. Bahsi geçen eserler arasında Hâlet Bey'e ait olduğundan herhangi bir şüphe olmayan tek eser *Seyrül-Akmâr fî Feleki'd-Devvâr min Sırru'l Esrâr fî Zillil Âsâr*'dır. Bu eserle ilgili arşiv belgelerinde herhangi bir ruhsatname kaydına rastlanmamıştır. Eserin kapağında da müellif kimliğini açığa çıkaran herhangi bir ibare yoktur.

⁶³Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları I, İstanbul Avrupa ve Magosa Mektupları* (Türk Tarih Kurumu, 2013), 289.

⁶⁴Ali Birinci, *Tarihin Hududunda*, 175.

⁶⁵Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babîlî 1789-1922* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 243.

⁶⁶Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016), 185.

⁶⁷Şerif Mardin, Hâlet Bey'in de yazarları arasında yer aldığı *Ceride-i Havadis*'in başyazarlarından olan Hafız Müşfik Efendi'nin gayr-i memnun bir münevver grubunun çekirdeğini oluşturmada Yeni Osmanlıların ilk öncülerinden olduğunu söyler. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (İletişim, 1996), 70.

3. Sırru'l Esrâr ve Toplum Hayatındaki Sorunlar

Seyrû'l-Akmâr fî Feleki'd-Devvâr min Sırru'l Esrâr fî Zillî'l Âsâr isimli eserin, İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal⁶⁸ Şemseddin Sâmî⁶⁹ Kitapçı Arakel⁷⁰ ve Çaylak Tefvîk⁷¹ Hâlet Bey'e ait olduğunu söylemişlerdir. Eserin ilk cüzü 1873'te (h.1290), ikinci cüzü ise 1874'te (h.1291) Fatih, Tavşantaşı'nda Süleyman Efendi Matbaası'nda basılmıştır. İki cüzden oluşan *Sırru'l Esrâr* isimli risalenin birinci cüzünün iç kapağındaki mühürde Alâaddin Tefvîk ismi,⁷² *Seyrû'l-Akmâr fî Feleki'd-Devvâr*⁷³ isimli ikinci cüz'ün üzerindeki mühürde ise "Esseyyid Mehmed Hâmid" ibaresi vardır. *Seyrû'l-Akmâr fî Feleki'd-Devvâr min Sırru'l Esrâr fî Zillî'l Âsâr*'ın iki cüzden oluşan matbû nüshalarında yazar ismi yerinde "ت" rumuzu bulunmaktadır. Bu eser Yazma Eserler Kurumu, Milli Kütüphane, Taksim Atatürk Kitaplığı gibi kütüphane kataloglarında ve Özege koleksiyonunda Tefvîk Alâaddin adına kaydolmuştur ve Osmanlı arşivinde şimdiye kadar tasnif edilip kataloglanan belgeler arasında herhangi bir ruhsatname kaydına rastlanmamıştır. Eserin çeşitli kütüphane kayıtlarına Tefvîk Alâaddin olarak geçmesi kitapların üzerinde bulunan mühürlerde yazan isimlerin, eserin müellifi gibi düşünülmesinden kaynaklı olsa gerektir.⁷⁴ *Türk Basın Tarihi* adlı ders notunda Belkıs Ulusoy Nalcioğlu, *Dolap Dergisi*'ni tanıtırken derginin sahibinin Alâaddin Tefvîk olduğunu söyler ve 'Seyrû'l-akmar fî feleki'd-devvar min sırru'l-esrar fî zillî'l-âlet' adında bir eseri daha olduğundan bahseder.⁷⁵ Eserin ismi "Seyrû'l-akmar fî feleki'd-devvar min sırru'l-esrar fî zillî'l-âlet" değil *Seyrû'l-Akmâr fî Feleki'd-Devvâr min Sırru'l Esrâr fî Zillî'l Âsâr*'dır ve eser Alâaddin Tefvîk adıyla yayımlanmış olsa da eserin Hâlet Bey'e ait olduğu konusunda dönem müelliflerinin verdiği bilgiler dahilinde ortak kanaat söz konusudur. Diğer taraftan Şemseddin Sâmî *Kâmûsü'l-A'lâm*'da, Bursalı Mehmed Tahir Osmanlı Müellifleri'nde, *Dolap Mecmuası*'nın da Hâlet Bey'e ait olduğu bilgisini verir. Hâlet Bey'in Enmûzec başlıklı yazılarına itiraz niteliği taşıyan *Kırkanbar*'daki bir yazıya, *Dolap Mecmuası*'nda cevap verilir. *Kırkanbar*'daki yazıda Edebiyat-ı Osmaniye aleyhinde olmakla itham edilen Hâlet Bey iken, cevabi yazının altında Alaaddin Tefvîk imzası yer almaktadır.⁷⁶ Bu bilgiler ışığında muhtelif kaynaklarda *Dolap Dergisi*'nin de sahibi olarak görünen Alaaddin Tefvîk isminin Hâlet Bey'in müstearı olduğu düşünülebilir.

Sırru'l Esrâr'ın mukaddimesinde geçen bilgiye göre eser kitap olarak neşredilmeden önce *Hülasatü'l-Efkâr* gazetesinde tab edilmiş, birkaç dostunun gazetede yayınlanan nüshaya bazı küçük fıkralar ve beyitler ekleyip bir hikâye tarzına dönüştürmesi tavsiyesiyle, eser Hâlet Bey tarafından yeniden düzenlenerek neşredilmiştir.⁷⁷ *Hulasatü'l-Efkâr* gazetesinin 15-26 Temmuz 1873 (h.29-30 Cemaziyelevvel 1290) tarihli otuz⁷⁸ ve otuz birinci⁷⁹ sayılarında isimsiz neşredildiğini tespit ettiğimiz *Sırru'l Esrâr* başlıklı tahkiyeli yazı, gazetenin sosyal problemleri göz önüne getirmek ve bu hususta kamuoyu oluşturarak idari erke uyarıda

⁶⁸İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (Milli Eğitim Basımevi, 1969)527.

⁶⁹Şemseddin Sâmî, *Kamusu'l A'lâm*, 3.C, 1916.

⁷⁰Kitapçı Arakel, *Arakel Kitâbhânesi Esâmî-i Kütübü*, 179.

⁷¹Çaylak Tefvîk, *Âsâr-ı Perişân*, 44.

⁷²"Zillî'l Âsâr fî Sırru'l Esrâr, (Süleyman Efendi Matbaası, 1290).

⁷³*Seyrû'l-Akmâr fî Feleki'd-Devvâr*, (Süleyman Efendi Matbaası, 1291).

⁷⁴Türk edebiyatı isimler sözlüğünün İbrahim Hâlet Bey maddesinde de aynı durum söz konusu olmuştur. Maddeyi hazırlayan Mehmet Arslan eserden şu ifadeyle bahsetmektedir: *Zillü'l-Âsâr fî Sırru'l-Esrâr* isimli eseri Hâlet'e ait olduğunu ve basıldığını İbnü'l-Emin söylüyorsa da (İnal 1988: 514) *Sırru'l-Esrâr fî Zillî'l-Âsâr* adıyla 1291/1874 İstanbul'da 30 sayfa hâlinde basılan bir eser vardır ki bu eser de Özege *Kataloğu*'nda Tefvîk Alaaddin adına kaydedilmiştir.(<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/halet-ibrahim-halet-bey-istanbulu>) Erişim tarihi: 21.10.2024

⁷⁵Belkıs Ulusoy Nalcioğlu, *Türk Basın Tarihi* Ders Notları, İstanbul Üniversitesi Auzef.

⁷⁶*Dolap Dergisi*'nin 10. sayısında yer alan itirazdaki ifadeler şu şekildedir: "Şu kadar ki bu varakanın yukarı taraflarında (güya) Edebiyat-ı Osmaniye aleyhinde... bulunduğuma dair bir söz var ki ben bunun sırf iftiradan ibaret olduğunu beyan ile varaka-i mezkûre-i mütalaa edenlerce hakkımda husulünü davet edebilecek sû-i itikada karşı terbiye-i zimmette mecburum. Sahib-i varaka, daha pek çok zamandan beri "Enmûzec"e i'tirazân böyle bir şey yazacağını ve onda taraf-i âcizaneme dahi bir seng-pare-i itiraz yuvarlayacağını, makam-ı iftiharda rast geldiğine söylemiş ve bu haber -dolayısıyla- ta bendenize kadar vasıl olmuş olduğundan eğer ki şimdi (bilmem ne hikmete mebnî) varakasını imzasız neşrettirmiş olduğuna rağmen ismini ilan edebilir isem de zaten ehemmiyeti olmadığından hacet göremedim." *Dolap Mecmuası*, 10 (1292): 77

⁷⁷*Zillî'l Âsâr fî Sırru'l Esrâr*, (Süleyman Efendi Matbaası, 1290)1.

⁷⁸"*Sırru'l Esrâr*," *Hülasatü'l-Efkâr* 30 (29 Cemaziyelevvel 1290 [25 Temmuz 1873]): 2-3.

⁷⁹"*Sırru'l Esrâr*," *Hülasatü'l-Efkâr* 31 (29 Cemaziyelevvel 1290 [26 Temmuz 1873]): 2-3.

bulunmak amacıyla uyumludur. *Hulasâtü'l-Efkâr* gazetesinin farklı sayılarına bakıldığında muhtelif sorunlarla ilgili bazı yazıların sonuna 'Hulâsa' başlığıyla açıklama eklendiği, bu bölümde sorun birkaç cümle ile özetlendikten sonra ilgililerin göreve davet edildiği görülür. *Sırru'l Esrâr* isimli yazının sonuna eklenen "Hulâsa" başlıklı açıklamaya da "Bu misülli kahvehâneler havâyî meşreb ba'zı gençlerimiz için şebeke-i musibet olmağa böyle bir dâr-ı mehâlikin hükümet-i seniyye cânibinden sür'at-i mümkinine ile kapattırılacağına iştibâh etmeyiz"⁸⁰ şeklinde bir ikaz notu düşülmüştür. Bu cihetten bakıldığında *Sırru'l Esrâr fî Zillî'l Âsâr'ın* toplumsal bir problemi yansıtarak ibret vermeyi amaçlayan bir niteliği olduğu ortaya çıkmaktadır.

Birinci tekil şahıs anlatıcının kullanıldığı hikâyede, çok sıkıldığı bir günde dostunun davetiyle Bayezid civarındaki bir kahveye giden kahramanın içtiği esrarın etkisiyle âlem-i dalga, âlem-i neş'e ve âlem-i istiğrak olarak ifade edilen üç farklı hayal aleminin seyrindeki teması anlatılır. Kahraman, yaşadıkları her ne kadar hayal de olsa kıssadan hisse almanın esas olduğunu ve bu müşahedesinden dünyanın da tıpkı gördüğü hayal gibi bir hayalden ibaret olduğunu anladığını söyler. Yaşadıkları kendisinde şöhretin bir afet olduğu hissini doğurmuş, bu sebeple şöhretten kaçınarak dünya ve ahiret saadeti için uzlet köşesine çekilmenin daha doğru olduğu kanaatine varmıştır.⁸¹ Hikâye bu haliyle Filibeli Ahmed Hilmi'nin ilk defa 1910 (h.1326) yılında yayınlanan *A'mâk-ı Hayal* isimli eserine de kaynak teşkil etmiş olsa gerektir. *A'mâk-ı Hayal*, vaktini iştret âlemlerinde geçiren, içki şamatasıyla uyuşan ve ruhî sorunlar yaşayan Râci'nin, Aynalı Baba'nın verdiği afyon macunuyla kendinden geçmesi ve âlemler arası seyre dalması üzerine kurgulanmıştır. *A'mâk-ı Hayal*'in ilk kez tefrika edildiği Necat gazetesinde "Yorucu zâhiriyyâtı bırakalım da biraz sarhoş olalım olmaz mı, teneke kutulardan bir tanesini açtı, bir hokka çıkardı, bir kaşık ma'cûn yedi bir de bana verdi, ben de yedim."⁸² cümlesindeki macun sonraki baskılara alınmamış, macun yerine kahve tercih edilmiştir.⁸³ *Sırru'l Esrâr fî Zillî'l Âsâr'ın* kahramanı da ruhi sorunlar yaşamakta ve arkadaşının teklifiyle gittiği kahvehanede içtiği esrarın etkisiyle "Dalga" "İstiğrak" ve "Neş'e" âlemleri arasında seyre dalmaktadır. Her iki hikâyede de kahramana yol gösterici bir mürşid-i kâmil bulunmaktadır ve yine her iki hikâye de birinci tekil şahıs tarafından anlatılmıştır. *A'mâk-ı Hayal* için *Sırru'l Esrâr fî Zillî'l Âsâr'ın* daha teferruatlı ve felsefi malûmatla yoğunlaştırılmış halidir denebilir.

4. Mehmed Hâmid Bey ve Fırıldak İsimli Eser

Mehmed Hâmid Bey, 1858 (h.1274) yılında Dersaadet'te doğmuştur. Mekteb-i Fünûn'u Mülkiye'ye devam etmiş ve Mekteb-i Hukuk'tan mezun olmuştur.⁸⁴ Mehmed Hâmid Bey Fırıldak isimli eser için ruhsatname başvurusu yapıldığında henüz 15 yaşındadır. Eserin üzerinde müellif ismi yerinde Mehmed Hamîd'in baş harfleri (ح) ve (ع) bulunmakta ve basım tarihi ve hangi matbaada basıldığında dair bir bilgi yer almamaktadır. 19 Aralık 1873 tarihli (h.28 Şevval 1290) ruhsatnamede⁸⁵ eser Mehmed Hâmid Efendi'nin mizaha dair Türkçe hikâyeleri içeren risalesi olarak geçmektedir. Eserin bazı bölümleri Maarif Nezareti'nin kararıyla çıkarılmıştır. Eserin mukaddimesinde şu ifadeler yer alır:

Saçma deyip de geçivermeyelim, balık avlamak, bıldırcın tutmak ve kuş vurmak için irili ufaklı üç nev'i saçma olduğu gibi insanın söylediği de bir saçma vardır. Şu halde saçma mütenevvî' olmasıyla, bu muhtasarcıkta bahsedeceğimiz saçma lisandan sadr eden saçmadır.⁸⁶

Hâlet Efendi'nin çıkardığı *Dolap Mecmuası*'nda isimsiz neşredilen bir yazıda "Müellif: Efendim ne ile meşgulsünüz?" diye sorar ve diğer Müellif: "Bendeniz 'Âlem-i Menâm' namıyla bir risale yazıyorum. Sizin elinizde ne var?" diye sorduğunda "Geçen de teşrifinizde gördünüz. *Sırru'l-Esrar*'ı bitirdim. Şimdi bir *Saçma*

⁸⁰"Sırru'l-Esrâr," *Hulasâtü'l-Efkâr* 31: 2-3.

⁸¹*Seyrü'l-Akmâr fî Feleki'd-Devvâr*, 61.

⁸²"A'mâk-ı Hayâl Râci'nin Defteri, Birinci Defter", *Necat Gazetesi*, no. 5 (10 Recep 1327 [28 Temmuz 1909]): 4.

⁸³Filibeli Ahmet Hilmi, *A'mâk-ı Hayâl*, Haz.Mehmet Kanar (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2024),12.

⁸⁴BOA. DH.SAİD.d. 9-105.

⁸⁵BOA. MF.MKT. 15-164.

⁸⁶*Fırıldak*, 't.y.' 2

unvanlı risale kaleme almak fikrindeyim.” diye cevap verir.⁸⁷ *Sırru'l Esrâr* isimli kitabın Hâlet Efendi'nin *Sırru'l Esrar fi Zillî'l Âsâr* isimli eseri olduğu göz önüne alındığında bu muhavere geçen *Saçma* isimli risalenin de mukaddimesinde “Saçma'nın bir tarz-ı nevîn” olduğunu beyan eden *Fırıldak* olduğundan şüphe yoktur. Bu sebepten *Fırıldak* isimli risalenin Mehmed Hâmid adıyla yayınlanmış olsa da İbrahim Hâlet Efendi'ye ait olduğu düşünülebilir.

Fırıldak'ta yer alan küçük hikâyeler ahlâki öğütler vermekten ziyâde hayatın içinden enstantaneler sunar. Müellifin bir tarz-ı nevîn olarak nitelediği ve “Saçma” olarak adlandırdığı hikâyelerde felsefî yahut hikemî derinlik yoktur. Neredeyse hiç Arapça ve Farsça terkip içermeyen hikâyeler, gündelik konuşma diliyle yazılmıştır. Her birinin üzerinde “Hikâye” ibaresi bulunan 23 metinden biri Hazreti Âli döneminde geçtiği söylenen tarihî bir anekdotu, ikisi fabl olarak değerlendirilebilecek bir vakayı, geri kalan yirmisi ise gündelik hayattaki gözlemleri, insanlık durumlarını aktarır. Hikâyeleri belli temalar altında tasnif etmek zor olsa da genel itibarıyla en göze batan iki temanın mütekebbir kişilerin halleri ve eğitim olduğu söylenebilir. *Fırıldak*'ta yer alan küçük hikâyeler, müellifin de telifine ibtidâ ar eyledim demesinden anlaşılacağı üzere muhtevaları itibarıyla pek kıymeti haiz görünmese de eserin mukaddimesinde hikâyelerin saçma olarak nitelenmesi ve bir tarz-ı nevîn-i dilpesendâne⁸⁸ olarak tavsif edilmesi önem arz etmektedir. Bu yönüyle *Fırıldak*'ta yer alan bu hikâyeler, hiçbir şey anlatmak iddiasında olmayan, sadece duygu durumlarını ve anlıkları aksettiren bazı küçük modern hikâyelerin ilk örnekleri ile benzerlik arz etmektedir.⁸⁹

5. Ali Rıza Bey ve Adına Kayıtlı Eserler

Edebiyat tarihlerinde ve dönemin önemli isimlerinin olduğu ansiklopedik eserlerde biyografisi ile ilgili şimdiye kadar herhangi bir bilgiye rastlanmayan Ali Rıza Bey 1854 yılında (h.1271) yılında Dersaadet'te doğmuştur. Maliye Nâzırı Halid Efendizade Adliye Başkatibi İbrahim Hâlet Efendi'nin büyük oğludur. Sicill-i Ahval'deki kayda göre Ali Rıza Bey, babası İbrahim Hâlet Efendi'nin Halep Mektupçuluğu'na yükseldiği 1866 yılında (h.1283) henüz 12 yaşındayken Halep Vilayeti Mektubî Kalemî'nde memuriyete başlamıştır.⁹⁰ İki yıl burada görev yaptıktan sonra babası İbrahim Hâlet Efendi'nin 1868 yılında (h.1285) Cevdet Paşa'nın aracılığıyla rütbe-i ûlâ sınıfı sânis ve üyelik ile Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye başkatipliğine tayin edilmesiyle,⁹¹ aynı yıl Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Mazbata Odası'na tayin olmuştur. Ali Rıza Bey adına ilk kayıt, babasının görevden azledildiği tarihten bir yıl sonra 1872 yılında *Faslü's-Şebâb* (1289) isimli esere aittir. *Öksüz Kaptan* 1875 (1292), *Hadise-i Kerbelâ* 1877 (1294) ve *Mızrak Çuvala Sığmaz* 1875 (1292) diğer eserlerdir.

Eserler yazıldıkları ve yayınlandıkları dönem dikkate alındığında Türk edebiyatında türlerin ilk numunelerinin ortaya çıkmaya başladığı bir tarih aralığında telif edilmiştir. Bu durum, dönemi ve neşredildikleri zaman aralığı dikkate alındığında böylesi önemi haiz eserlerin müellifi olarak ismi geçen Ali Rıza Bey'den öyle veya böyle bahis açılması gerekmiyor muydu şeklinde bir soruyu akla getirir. Ne Abdülhalim Memduh'un⁹² ne Şehabeddin Süleyman'ın⁹³ *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*'si Ali Rıza Bey'den bahseder. İsmail Habip'in *Yeni Edebî Yeniliğimiz* isimli edebiyat tarihinde piyesten bahsederken “Tanzimat edebiyatı üstatlarının piyes teliflerinden sonra onları takliden ikinci, üçüncü derece şahıslar durmadan piyes çıkarmağa başlarlar. Piyese rağbet o dönemde bir humma halini almıştı.”⁹⁴ dedikten sonra Mustafa Nihat Özön'un verdiği bilgilere dayanarak saydığı isimlerin arasında Ali Rıza Bey ve *Mızrak Çuvala Sığmaz* piyesi de dahil eder ama müellifin biyografisine ve eserin muhtevalarına dair bir bilgiden bahsetmez. Metin And, *Tanzimat*

⁸⁷“İki Müellif Arasında On İki Yaşında Bir Çocuk Mevcut Olduğu Hâlde Cereyan Eden Bir Muhavere” *Dolap Mecmuâsı*, no.2 (1290):15.

⁸⁸*Fırıldak*, 2.

⁸⁹Amerikalı yazar Ambrose Bierce'in (1842-1914) *Fantastic Fables* adıyla yayınladığı ve Türkçeye “Karanlığın Kahkahası” olarak tercüme edilen kara mizah ve istihza içerikli küçük öyküleri, hem hacim hem de muhteva açısından bu benzerlikte bir kıtas olarak düşünülebilir.

⁹⁰BOA. DH.SAİD.d. 26/361.

⁹¹Özgül, *Encümen-i Şuarâ*, 74.

⁹²Abdülhalim Memduh, *Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniye*, Haz. Özcan Aygün (Kriter Yayınevi, 2012).

⁹³Şehabeddin Süleyman, *Târîh-i Edebiyât-ı Osmaniye* (Sancakçıyan Basımevi 1328/1912).

⁹⁴İsmail Habip, *Yeni Edebî Yeniliğimiz* (İstanbul Devlet Matbaası 1940), 211.

ve *İstibdat Dönemi Türk Tiyatrosu* isimli çalışmasında *Mızrak Çuvala Sığmaz* isimli piyesin muhtevasına dair özet sayılabilecek bir malûmat sunmuş olsa da müellif kimliğine dair bir bilgi vermez.⁹⁵ Mehmed Süreyyâ'nın Osmanlı tarihinde iz bırakmış isimlerle ilgili biyografik malumat sunduğu *Sicill-i Osmânî*'de⁹⁶, Şemseddin Sâmî'nin *Kamusu'l A'lâm* isimli tarihi, coğrafi bilgilerin yanında meşhurların da biyografilerini içeren çalışmasında veya Bursalı Mehmed Tahir Efendi'nin *Osmanlı Müellifleri*'nde⁹⁷ de Ali Rıza Bey hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* içerisinde de Ali Rıza Bey ve eserlerine dair herhangi bir malumat bulunmamaktadır.⁹⁸ İnci Enginün *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyete* adlı çalışmasında Gonca Gökalp Alpaslan'ın çalışmasına dayanarak bir dipnotta Ali Rıza Bey ve eseri *Öksüz Kaptan*'ı zikreder.⁹⁹ *Asır Kütüphanesi Esamî-i Kütübü*¹⁰⁰(1306), *Kasbar Kütüphanesi Esami-i Kütübü*¹⁰¹(1311), *Şark Kitabhanesi Esami-i Kütübü*¹⁰²(1908), *Cihan Esami-i Kütübü*¹⁰³(1327), gibi erken dönem kataloglarını taradığımızda da Ali Rıza Bey adına kayıtlı herhangi bir esere rastlanmamıştır. *Devr-i Hamîdî Âsârı* (1308) içinde Ali Rıza Efendi adıyla kayıtlı *Taassub Yahud Bedeviyyet*, *Edip Bey*¹⁰⁴ ve *Fedakâr Hoca Yahud Üç Meçhul Karındaşlar*¹⁰⁵ isimli telif tiyatrolar ve *Efsane-i Acaib*¹⁰⁶ isimli telif bir hikâyeden bahsedilmişse de bu kitaplardan yalnızca *Fedakâr Hoca Yahud Üç Meçhul Karındaşlar*¹⁰⁷ isimli esere ulaşılabilmiş diğerlerine dair, Özege, Milli Kütüphane, Yazma Eserler Kurumu, Taksim Atatürk Kitaplığı gibi kurumlarda herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Aynı şekilde bu eserlerle ilgili Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda da herhangi bir ruhsatname belgesi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu eserlerin katalogda isimlerinin geçiyor olması dışında çalışmada bahsi geçen Ali Rıza Bey ile ilişkilendirilmesine sebep olabilecek herhangi bir kanıt şimdilik bulunmamaktadır.

Edebiyat tarihi üzerine yapılan çalışmalar dışında dönemin gazetelerini taradığımızda *Basiret Gazetesi*'nin 688-689-767 sayılı nüshalarında *Faslû's-Şebâb* isimli eserin neşredildiği ve nerelerde bulunabileceği ile ilgili farklı tarihlerde birkaç ilan çıkmıştır. Bu ilanlarda kitabın nerede bulunabileceği, fiyatının ne olduğu gibi bilgiler verilmiştir.¹⁰⁸ Şemseddin Sâmî'nin *Kamusu'l-Alâm*'da verdiği bilgiye göre Hâlet Efendi'nin sahibi olduğunu öğrendiğimiz *Dolap Mecmuası*'nda ise Ali Rıza Bey'in ismi zikredilmeden sadece *Faslû's-Şebâb* ile ilgili biraz da kinâyeli sayılabilecek “*Dolâb'ın ve yavrucuğu makamında olan Faslû's-Şebâb'ın arzularını yapıştırmaya mecbur olduk*” şeklinde bir bilgi notu bulunur.¹⁰⁹ Sicill-i Ahval'deki belgede Ali Rıza Bey'in *Dolap* mecmuasına kalemiyle muavenet ettiğine dair bilgi varsa da *Dolap* mecmuasında Ali Rıza ismi hiç geçmez. Bunun dışında *Revnağ*'ın 1873-1875 yılları arasında (h.1290-1292) yayınlanan sayılarının arka kapaklarında defaatle *Faslû's-Şebâb*'ın çıktığı bilgisi verilir.¹¹⁰

6. Öksüz Kaptan ve Gümrük Sistemindeki Değişimin Sosyal Hayata Etkisi

Öksüz Kaptan isimli eserle ilgili Hâlet Bey'in tahrir heyetinde yer aldığı *Basiret Gazetesi*'nin 1717-1746 sayıları arasındaki muhtelif nüshalarında 16 defa *Öksüz Kaptan* romanının neşredildiğine dair ilan çıkmış,¹¹¹

⁹⁵Metin And, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1972),339.

⁹⁶Mehmed Süreya, *Sicill-i Osmânî*, Haz. Nuri Akbayar (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996).

⁹⁷Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. Yekta Saraç (Türkiye Bilimler Akademisi, 2016).

⁹⁸Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (Dergah Yayınları, 2012).

⁹⁹İnci Enginün, *Tanzimat'tan Cumhuriyete 1839-1923 Yeni Türk Edebiyatı* (Dergah Yayınları 2013),169.

¹⁰⁰*Asır Kütüphanesi Esamî-i Kütübü* (Kasbar Matbaası),1306.

¹⁰¹*Kasbar Kütüphanesi Esami-i Kütübü* (Kasbar Matbaası),1311.

¹⁰²*Şark Kitabhanesi Esami-i Kütübü* (Kerimof Hüseyinof ve Şürekası Matbaası), 1908.

¹⁰³*Kütübhane-i Cihan Esami-i Kütübü* (Matbaa-i Kütübhane-i Cihan),1318.

¹⁰⁴Mehmed Murad, *Devr-i Hamîdî Âsârı* (Matbaa-i Osmaniye, 1308), 140.

¹⁰⁵*Devr-i Hamîdî Âsârı*, 144.

¹⁰⁶*Devr-i Hamîdî Âsârı*, 126.

¹⁰⁷*Fedakâr Hoca* isimli tiyatro eseri Taksim Atatürk Kitaplığı'nda (Bel_Osm_K.01133) demirbaş numarası ile kayıtlıdır.

¹⁰⁸*Basiret* (26 Cemaziyelevvel 1289 [1 Ağustos 1872]): 4.

¹⁰⁹*Dolap Mecmuası* 4 (1290): 30.

¹¹⁰*Revnağ Mecmuası* c. 6 (1291).

¹¹¹*Basiret Gazetesi*'nde ilgili ilanın çıktığı sayıların künyeleri şu şekildedir: *Basiret*, 28 Zilhicce 1292, 1717/3; 29 Zilhicce 1292, 1718/4; 1 Muharrem 1293, 1720/4; 2 Muharrem 1293, 1721/4; 3 Muharrem 1293, 1722/4; 5 Muharrem 1293, 1724/4; 6 Muharrem 1293, 1725/4; 7 Muharrem

Maarif Nezâretince romanın neşrine değil, yalnızca tabına ruhsat verilmiş olmasından kaynaklı olsa gerek¹¹² bu ilanların hiçbirinde eserin müellifinin ismi verilmeyerek “bu kere bir zât tarafından neşrolunan, tertib ve tasvir olunup cüz cüz tab ve neşredilmekte bulunan...” şeklinde başlayan bir ifadeyle roman tanıtılmış ve ilanın devamında nerelerden temin edilebileceği ile ilgili bilgi verilmiştir. *Öksüz Kaptan*’la ilgili modern literatürde ilk malumat Gonca Gökalp’e aittir. Gökalp, *Tanzimat Edebiyatında Gelenekten Gelen Unsurlar* başlıklı doktora çalışmasında *Öksüz Kaptan* isimli romandan bahseder, romanın muhtevasına dair anekdotları paylaşır fakat müellife dair bir bilgi vermez.¹¹³ *Öksüz Kaptan* isimli romanı Latin harflerine aktararak neşreden Fatih Altuğ ise yazdığı sunuş yazısında romanda kahramanın Londra’ya yolculuk yapmış olması gibi ayrıntılardan yola çıkarak eserin yazarı Ali Rıza Bey’in de bir müddet Londra’da yaşamış olabileceğini iddia eder.¹¹⁴ Ali Rıza Bey’in Sicill-i Ahval kaydındaki biyografisinde Londra’da bulunduğu dair bilgi geçmediği gibi bu eserin müellifi olması kuvvetle muhtemel Hâlet Bey’in de Londra’da bulunduğu dair hiçbir kayıta bilgi bulunmamaktadır. Diğer taraftan Hâlet Bey’in memuriyette bulunduğu kalemler, ilk gençlik dönemlerinden itibaren *Ceride-i Havâdis* ile başlayan gazete muharrirliği, Gedikpaşa Tiyatrosu komite üyeliği gibi vazifeler göz önüne alınırsa *Öksüz Kaptan* romanının muhtevastaki dış ticarete, gümrüğe ve tiyatroya dair malumata vukufiyet, Hâlet Bey’in görev yaptığı memuriyetlerde edindiği tecrübenin bir neticesi gibi görünmektedir.

İbrahim Hâlet Bey’in, 1851’de (h.1267) Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemî’nde geçirdiği dokuz yıllık memuriyeti ve sonra 1860’ta (h.1277) Rusûmat Hey’et-i Tahrîriyyesi’nde görev yaptığı 6 yıl, Osmanlı gümrük sistemi, transit ticaret ve bu ticaretin sosyal yapıya tesirleri hususunda kanaat edinmesi için yeterlidir. Hâlet Bey bununla kalmayarak Furat, Gadirü’l-Furat gibi gazetelerde yazmış, *Halep Salnâmesini* hazırlamış, Churcill tarafından çıkarılan *Ceride-i Havâdis* gazetesine de uzun süre yazarlık yapmıştır.¹¹⁵ Basîretçi Ali Efendi, *Basîret* gazetesinin kuruluşundan bahsederken tahrir heyeti arasında Hâlet Bey’in de adını zikreder.¹¹⁶ Mezkûr gazetelerdeki özellikle *Ceride-i Havâdis*’teki tahrir hayatı ve Hariciye Nezâreti’ndeki memuriyeti, Hâlet Bey’in Avrupa’nın ahvâline dair malumat sahibi olması için yeterlidir. Hâlet Bey, Cevdet Paşa’nın Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye başkanı olmasıyla birlikte 1868 yılından (h.1285) görevinden azledildiği 1871 yılına kadar (h.1288) başkatiplik vazifesini icra etmiştir. Romanın üzerine inşa edildiği hukuki meseleye ilgi de bu görevinden olsa gerektir.

Roman, vefat eden Şabanzade Şerif Efendi’nin mührünü kullanan Kâzım Efendi’nin müteveffâ adına gayrisahih senet düzenlemesi, buna binâen mevcut olmayan bir borcu tahsil ederek sebepsiz zenginleşmesi ve varis Süleyman Bey’i türlü fenalıklarla acz içinde bırakması gibi hukuki bir mesele zemininde kurgulanmıştır. Aynı zamanda romanda, vapurların icadından sonra transit ticaretin başlamasıyla birlikte Osmanlı ticarî sisteminde ve buna bağlı olarak sosyal yapıda ortaya çıkan değişime dair önemli tespitler yapılır. Romandaki tespitlere göre, transit ticaret, İstanbul’un ticari anlamda önemini İzmir, Selanik gibi şehirlerle neredeyse eşitlemiştir. Osmanlı ticari sisteminde tekrardan merkezîyetçi bir yapı kurmak amacıyla demir yolu ağına önem verilmesi ve kara gümrüklerinin lağvedilmesi, İstanbul’u bir dereceye kadar tekrardan ticari emtianın toplandığı yer haline getirmişse de deniz ticareti karşısında bu girişim beklenen sonucu doğurmamıştır. Henüz transit ticaret başlamazdan evvel yalnızca İstanbul’da görülen ve ancak İstanbul’dan başka yerlere sirayet eden moda ve süs tutkusunun, transit ticaretten sonra yeni merkezler üzerinden bütün Osmanlı sathına yayıldığı şeklinde romanda zikrolunan tespitler, yazarın gümrük, ticaret ve bunun sosyal yapıya etkisi konusunda mütebahhir olduğunu göstermektedir. Ticari sistemin değişmesinin sosyal yapıdaki sonuçlarına dair şu satırlar önem arz etmektedir:

1293, 1726/4; 8 Muharrem 1293, 1727/4; 9 Muharrem 1293, 1728/4; 14 Muharrem 1293, 1731/4; 21 Muharrem 1293, 1737/4; 23 Muharrem 1293, 1739/4; 27 Muharrem 1293, 1742/4; 2 Safer 1293, 1745/4; 3 Safer 1293, 1746/4).

¹¹²BOA.MF.MKT. 30-22.

¹¹³Gökalp, “Tanzimat Edebiyatında Gelenekten Gelen Unsurlar,” 546-550.

¹¹⁴Ali Rıza, *Öksüz Kaptan*, 8.

¹¹⁵Özgül, *Encümen-i Şuarâ*, 72-73.

¹¹⁶Basîretçi Ali, *İstanbul’da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme*, (Matbaa-i Hüseyin Enver 1325), 4.

...transitler başladığı zaman, ya'ni memâlik-i şâhânenin her cihet-i ahâlisi ecnebiler ile ihtilâta alıştırıldığı bir zamandır. Böyle süs ve moda cihetlerine atf-ı nazar etmeyip Avrupa'da muahharen keşf olunan bazı ulûm ve funûna muhabbet etmiş olaydı...Şimdiki zamanımızda bulunan erbâb-ı şebâb ki onların halefidir. Behemehal böyle şıklıklara ve daha bilmem nelere dökülmezdi.¹¹⁷

Bahsolunan ticari ağlardaki değişimin sosyal yapıya tesirlerine dair tespitleri, 1860-1866 yılları arasında (h.1277-1283) 6 yıl süresince Rusûmat Hey'et-i Tahrîriyyesi'nde görev yapan ve bu sürede gümrük sistemine dair malûmata nüfuz eden Hâlet Bey'in yapmış olması olağandır. Böylesi tespitler etrafında bir kurmacanın kurgulanmış olması, aynı dönem yazılmış Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat, İntibah gibi romanlara kıyasla hayli olgun ve katmanlı bir kurgu gücünü gösterir.

Tanzimat sonrası dönemde gümrük sisteminin değişmesiyle beliren ticarî hareketliliğin toplum hayatında bazı yeni alışkanlıkların ortaya çıkması veya eski alışkanlıkların değişmesi yönünde etkisi olmuştur. Nitekim toplumsal değişimin hızlandığı süreçler, toplum hayatında bazı belirsiz alanlar oluşturur ve böylesi belirsiz alanlarda da çözülme, bozulma belirtileri ortaya çıkmaya başlar. Romanda üzerinde durulan husus, terakki ile maarifin birbirini tamamlamasının gerekliliğidir. Terakkiyi takip ettiği halde maarifin ihmal edildiği toplumun birtakım şık tiplerini doğurması kaçınılmazdır. Romanda mağdur olan Süleyman Bey, Tanzimat sonrası Türk toplumdaki terakki ve maarif düşüncesinin ideal tipini temsil ederken, onun karşısında bulunan Kâzım Efendi, olumsuz tip olarak belirir. Kâzım Efendi'nin hali, Hâlet Bey'in de yazarları arasında olduğu *Hülasatü'l-Efkâr* gazetesinde İstanbul'un gündelik hayatındaki ahlaki çözüluşe projeksiyon tutan yazılardaki tespitlerle uyumlu bir şekilde romanda tasvir edilmiştir. *Hülasatü'l-Efkâr*'daki bir yazıda Anadolu'dan İstanbul'a para kazanmak amacıyla gelen bazı kişilerin İstanbul'un kimi muhitlerindeki sefih hayata ve genelevlerdeki fuhşiyata meylederek aile düzenlerini bozduklarına vurgu yapılır. Bu kişiler ellerinde bulunan paraları bu yolda tüketirler ve İstanbul'dan memleketlerine döndüklerinde ailelerinin de perişan hâle düşmesine sebep olurlar.¹¹⁸ Şabanzâde Şerif Efendi'nin hamilik ettiği ve buna rağmen kötülüğüne maruz kaldığı Kâzım Efendi de gazetenin bu sayısındaki haberde bahsedilen durumla birebir aynı hal üzere romanda tasvir edilir:

...bir kârhaneye duhul ve o geceyi orada geçirip ferdası gün her ne kadar çıkmışsa da 'Alışmış kudurmuş-tan beterdir,' meselince oralardan ayrılmayıp nihayetü'l-emr üzerinde bulunan kaffe-i akçesini mahut fahişelere sarf ve bu yolda telef ederek ne cariye iştirasına ve ne de bir komisyoncu tedarikine muktedir olabilmisti.¹¹⁹

Kâzım Efendi, bu hali sebebiyle oğlunu dahi okutmaya muktedir olamayıp onu küçükken tütüncü çıraklığına vermiş, camcılık mesleğiyle uğraştığı için hanesinin camlarını dahi söküp satarak pencereleri bir kaba kağıtla kaplamak zorunda kalmıştır.¹²⁰

Şabanzade Şerif Efendi'nin oğlu Süleyman Bey ise terakki ve maarif fikrinin şahsında tecessüm ettiği tipi temsil eder. Süleyman Bey, babasının vefatından sonra Kâzım Efendi tarafından annesinin de katledilmesi, bu cinayetin gizli kalması, Kâzım Efendi'nin senedin sahliliğine dair yalancı şahitler bulması gibi türlü badirelerle karşılaşmış olsa dahi idealinden ayrılmadığı için en umutsuz anında bir transit ticaret gemisinin yolcularının onu ölmek üzereyken bulmasıyla Avrupa'ya vasil olur ve Avrupa'nın terakkisi ile karşılaşır. Avrupa'da tiyatroya gider, tiyatroyu ortaoyunu ile kıyaslar, eğitimi Bahriye mektebinde derece ile tamamlar, önemli bir ticaret gemisinin kaptanı olur ve nihayetinde de Ziyet-i Derya adını verdiği bir vapur satın alır. Terakkinin iki şartı olarak görülen maarif ve ticaret, romanda Süleyman'ın şahsında bir araya getirilmiştir.

¹¹⁷Ali Rıza, *Öksüz Kaptan* (Mehmed Efendi Matbaası,1292),22.

¹¹⁸*Hülasatü'l-Efkâr*, 1289, 13/2.

¹¹⁹Ali Rıza, *Öksüz Kaptan*, 22-23.

¹²⁰Ali Rıza, *Öksüz Kaptan*, 23.

Süleyman Bey, transit ticaretin başlaması sonrasında Osmanlı toplumunun fertlerinin Avrupa ile karşılaşmasıyla ortaya çıkan olumsuz şık tipinin karşısına yerleştirilir ve “ böyle süs ve moda cihetlerine atf-ı nazar etmeyip Avrupa’da muahharen keşf olunan bazı ulûm ve funûna muhabbet etmiş olaydı...” tespitindeki örnek genç tipini temsil eder. Romandaki bütün kurmaca unsurlar, Süleyman Bey’in her türlü olumsuzluk karşısında kişinin maarif ve bunun beraberinde getireceği terakkinin ideal tipini belirginleştirmek için bir araç olarak kullanılmıştır.

Romanın mukaddimesinde Sultan Abdulaziz Dönemi, her şeyin terakki ettiği, medeniyetin esası, saadet ve selâmetin yolu olan maarifin ilerlediği, gençlerin okumaya istekli olduğu bir dönem olarak tavsif edilmektedir. Böyle bir dönemde her ne kadar tercüme yapılmış olsa da orijinal bir eser telif etmemiş olmayı yazar bir eksiklik olarak görür ve romanı yazmasını böylesi bir sebebe bağlar.¹²¹ Müellif yazmış olduğu romanı, münasip bir vakitte tiyatro heyetine sunmayı düşündüğünü de belirtir. Burada bahsi geçen tiyatro heyeti Güllü Agop Tiyatrosu’nda sergilenen oyunlarda Ermeni sanatçıların kötü telaffuzlarının sorun teşkil etmesi üzerine Hâlet Efendi’nin teklifiyle oluşturulan komitedir.¹²² Gedikpaşa Tiyatrosu’nda sergilenen oyunların incelenmesi ve bir tür sanat danışma kurulu vazifesini icra etmek için 1873 yılında (h.1289) oluşturulan komitede, Banarlı’nın Tanzimat devrinin en Avrupaî simaları¹²³ olarak nitelediği İbrahim Hâlet Efendi, Namık Kemal, Raşit Paşa, Nuri Bey ve Âli Bey gibi isimler yer almıştır.¹²⁴ Nihat Sami Banarlı, Gedikpaşa Tiyatrosu’na Namık Kemal dışında Âli Bey ve Hâlet Bey’in de eser yetiştirme gayretinde olduğunu söylemiştir.¹²⁵ Bu komitenin teşkilinden maksat, hem halkın ahlakını ifsat eden bazı göstermelik eğlencelerden onları çevirip oyun adı altında ibret dersleri veren tiyatroya alıştırmak, hem de edebiyat-ı cedideye hizmet etmek olarak belirtilmiştir.¹²⁶ *Öksüz Kaptan* romanında da tiyatro heyetinin bu kararlarının ekseninde kahramanlar arasında bir takım diyaloglar geçer. Londra’da ilk defa tiyatro ile karşılaşan Süleyman, ortaoyununu pek çok münasebetsizliğin sergilendiği bir hayal olarak niteler¹²⁷ ve tiyatroyla kıyaslarken tiyatronun hem eğlenecek hem de istifade edilecek bir tür olduğunu söyler. Romanda ifade edilen görüşler aynı şekilde Hâlet Efendi’nin *Dolap Dergisi*’nde de zikredilmiştir. *Dolap*’ta tiyatronun marifet şubesinden addolunabilecek bir eğlence olduğu beyan edilir, orta oyunu, hayal gibi bazı eğlencelerle gençlerin ahlaklarını, terbiyelerini ifsat eylemekten ise faydalı bir eğlence olan tiyatronun terakkisine çalışmanın gerekliliğinden bahsedilir.¹²⁸

7. Hadise-i Kerbelâ ve Muhtevayı Belagata Feda Etmemek

Hadise-i Kerbelâ isimli eser 1877 yılında (h.1294) neşredilmiştir. Eserin; “Mahkeme-i İstinaf Cünha Dairesi başzabit kâtibi Ali Rıza Bey, tertib eylediği Hadise-i Kerbelâ nam risalenin tab’ını istida’ eylediği”¹²⁹ ifadeyle başlayan ruhsatname kaydından ‘tay’ olunan ibareleri ihraç olunmak şartıyla basımına muvakkaten ruhsat verildiği anlaşılmaktadır. Ruhsatname kaydında Ali Rıza Bey’in isminin tertip eden olarak geçmesi düşündürücüdür. Eseri tertip edenin aynı zamanda telif eden olması ihtimali düşünülebilirse de diğer eserlerde olduğu gibi müellifinin Hâlet Bey veya Hâlet Bey’in oğlu Ali Rıza Bey ile müştereken ortaya koydukları bir eser olması da kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla, Sicill-i Ahval kaydında *Dolap* mecmuasına kalemiyle muavenette bulunduğu ifade edilen Ali Rıza Bey’in, bu eserlerin neşrinde babası Hâlet Bey’e yardımcı olduğu düşünülebilir. Kapakta, “mührümle matbu olmayan nüshalar sahte olup basan ve bilerek satan kanunen mes’uldür.” ibaresi bulunmakta ve üst tarafta “İşbu risâle Hazret-i İmam Hüseyin’in velâdetinden şehadetine kadar olan sergüzeşti hâkîdir” ifadesiyle muhtevaya dair bilgi verilmektedir. Risalenin kapağında muharrir ismi ve nerede basıldığına dair bir malumat bulunmamaktadır. Eserin son sayfasında ‘Hatıra’ başlıklı yazının

¹²¹Ali Rıza, *Öksüz Kaptan*, 2.

¹²²Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi* (Alfa, 2015), 230.

¹²³Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2* (Milli Eğitim Basımevi, 1983), 1004.

¹²⁴And, *Osmanlı Tiyatrosu*, 67.

¹²⁵Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 1005.

¹²⁶And, *Osmanlı Tiyatrosu*, 68.

¹²⁷Ali Rıza, *Öksüz Kaptan*, 1292, c.2, 31.

¹²⁸*Dolap*, 1290, c.5-40.

¹²⁹BOA.MF.MKT. 52-9 (7 Zilhicce 1294[13 Aralık 1877]).

altında Ali Rıza ismi yer almaktadır. Bu bölümde beyan olunan sanattan ziyade hadiseyi öne çıkarmanın gerekliliği gibi vurgular İbrahim Hâlet Bey'in edebiyat görüşüyle yakın ilişkilidir. 'Hatıra' başlıklı yazıda geçen ifadeler şöyledir:

...Binaenaleyh vukuât, müelleme-i azimânın başlıcasından olup kulûb-ı mü'minine ilka'-yı hüzn ve melâl eden bir facianın suret-i zuhûru ve vukûunu herkesin anlayacağı bir surette kaleme almayı makbule geçer hidemâttan bildiğim cihetle asâr-ı matbua-i sâiremi görmüş okumuş olanlarınızdan dahi müsellemler olan killet-i bîdâa'mı müterifen işbu risaleciği meydan-ı intişâra vaz' eyledim. Hatime-i merâm olarak şunu arz ederim ki bu risale, kâtipçe yazılmış bir eser-i mu'teber ve maksadımız da ibrâz-ı liyâkat ve hüner olmayıp ancak vak'ayı, her okuyanın suhûletle anlaması için elden geldiği mertebede gayet açık bir surette yazıldığı cihetle esasen mu'teber olup yalnız muharir cihetince 'âcizâne hizmetimizi sebk eden şu risâlenin sezâ-vâr-ı rağbet olacağından eminim.¹³⁰

Dolap dergisinde "İhtar" başlığıyla yayınlanan bir yazıda: "Hakku'l-insaf düşünelim. Bir san'at göstermek içim mânâsı feda edilen muhâl ender-mûhal bir hâyali beyan eden ebyattan ne istifade olunur."¹³¹ ifadesi *Hadise-i Kerbelâ*'da yer alan 'Hatıra' başlıklı yazı ile benzer görüşe dayanmaktadır. Kayahan Özgül, Encümen-i Şuarâ üzerine çalışmasında 'Üslûb-ı Alî'yi Yeniden Şekillendiriş' başlığı altında verdiği bilgilerde Namık Kemal'in *Harâbât*'ı tenkid ederken Fuzûlî için tanzim edilen "Yanıktır o uşşâkın kitâbı/Nazmında kokar ciğer kebâbı, beytini okudukça kendimi *Harâbat*'ta değil, Bahçekapısı lokantalarında zannediyorum." ifadesini örnek getirir.¹³² Kazım Paşa'nın da İbnürreşad Ali Ferruh Bey'in Kerbelâsını okurken "Dil haşlaması, ciğer kebâbı/ Cân-ı nân-azîzi, kan şarâbı" örneği de Kerbelâ hadisesinin naklinde, mânâyı edebî sanatlar yoluyla geride bırakan anlayışla istihzaya bir diğer örnektir.¹³³ "Bu dönemde Encümen-i Şuarâ'dan, gazeteci şairlere kadar hayli isim nâsirliği şairliğin önüne geçirmeye başlamıştır. Dönemin şairleri, nesri avamî sayan, inşâyı mensur şiir noktasına çıkarmaya çalışan atalarının aksine, onu fikrî, siyasî, edebî aydın birikiminin aracı haline getirerek bazen şiirin yanına ekleyen, bazen de önüne alandır."¹³⁴ diyen Kayahan Özgül'ün bahsettiği nesri şiirin önüne alma durumu, Hadise-i Kerbelâ için yazılan 'Hatıra' başlıklı yazıya da açık şekilde yansır. "Gerçi me'hâzımız olan sultanu's-şuarâ Fuzûlî merhûmun bu maceradan bahseden Hadîkatü's-Süedâ'sına diyecek yok ise de müşârün-ileyhin de bu vadi-yi dehşetnâmede çalmış olduğu kalem, esas maksadı enzâr-ı â'mmda mübhem bıraktığı kabil-i inkâr değildir."¹³⁵ diyen müellif, Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ'sını* esas maksadı müphem bıraktığı noktasında eleştirir ve yazdığı mensur eserin bu amaca hizmet edeceğini söyler.

Kayahan Özgül'ün verdiği bilgiye göre Encümen-i Şuarâ şairleri arasında Kerbelâ hadisesine bakışta hürriyet fikrine dayalı ortak bir bilinç gelişmiştir. Bu bağlamda Namık Kemal'in Süleyman Hüsnü Paşa'ya yazdığı bir mektuptan şunlar aktarılır:

Biz Muharrem'deyiz. Seyyidü'l ahrâr olan cedd-i âlî-şânının Allah kulluğu, hürriyet insanlığı nâmına âlemin fark-ı ıftiharına saye-sâz ettiği livâü'l hamd-ı Ahmedî'yi zâlimlerin ayağı altında görmemek için, üç aylık çocuğuna kadar mensûbânının cümlesini Allah yoluna, adâlet hürmetine fedâ eden İmam Hüseyin'in tâbi'lerindeniz. Hâşâ Şîi değiliz; fakat hürriyet hürmetine, İmam'ın nâmı anıldıkça ağlarız.¹³⁶

Özgül, Encümen-i Şuarâ şairlerinin Nakşibendilik ve Kadirilik olmak üzere temelde iki büyük tarikatın müntesibi olduklarını ve Bektaşî neş'esi taşımaları sebebiyle ortak bir his etrafında birleştiklerini ancak Bektaşîliğe yakınlıklarının itikâden alevilik üzerinden değil, "Âl-i Abâ" muhabbeti vesilesiyle olduğunu

¹³⁰ *Hadise-i Kerbelâ*, (1294) 46.

¹³¹ "İhtar", *Dolap Mecmuâsı*, : 14 (1290), 108.

¹³² Özgül, *Encümen-i Şuarâ*, 176.

¹³³ Özgül, *Encümen-i Şuarâ*, 177.

¹³⁴ Özgül, *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selamette* (Ötüken Neşriyat, 2022), 23.

¹³⁵ *Hadise-i Kerbelâ*, 46.

¹³⁶ Fevziye A. Tansel, "Süleyman Hüsnü Paşa ile Namık Kemal'in Münâsebât Ve Muhâverâtı", *Türkiyat Mec.* CXI, 1954, 140. Akt. Özgül, *Encümen-i Şuarâ*, 112-113.

söyler.¹³⁷ “Bektaşilik temayülü taşıyanların inanç yolu umumiyetle mevlevîlikten geçer”¹³⁸ diyen Kayahan Özgül’ün Encümen-i Şuarâ şairlerinin geneli için ortaya koyduğu tespitler Hâlet Bey için de uygun görünmektedir. Hâlet Bey, bir gazelinin maktainde;

Şah-ı iklîm-i ma’ânî bendesi iksâ ider
Hâleta tâc-ı selâmetdür külâh-ı Mevlevî¹³⁹

beyti ile meşrebini ortaya koyar. *Dolap* dergisinde Nakşibendi meşayihinden mesnevîhan Hüsameddin Efendi’ye¹⁴⁰ dair Terâcim-i Ahvâl’i yazmaya girişirken onu “bâis-i feyzim” şeklinde niteleyerek intisabına dair ipucu verir. Hâlet Bey, mukaddimede “İtikad-ı âcizaneme göre vâlideynden sonra ve belki onların kadir ve şanının ulviyetini bildirdiği için onlardan mukaddem hakk-ı üstadı yerine getirmek her şakird-i şakirü’l-hayat için mâ-dâme’l-hayât bir farîza-i mâ bihi’l-mebâhâtır.” ifadesiyle Terâcim-i Ahvâl’i yazma gerekçesini ifade eder.¹⁴¹ Hâlet Bey’in “eimme-i isnâ-aşere hazerâtının ahvâline dâir bir risâle”sinin olduğu muhtelif kaynaklarda zikrolunmuş, yazma olan bu esere ulaşılamamıştır. Mevcut verilere dayanılarak, oğlu Ali Rızâ Bey adıyla neşrolunan *Hadise-i Kerbelâ*’nın, Hâlet Bey’in hem edebî görüşleriyle hem meşrebiyle hem de muhalif yazarların Namık Kemal’in ifadelerinde karşılığını bulan ortak bilinciyle uyumlu bir telif olduğu düşünülebilir.

Müellif, eserin girişinde Hz. Hüseyin’in velâdet tarihi ve lakaplarını sıraladıktan sonra, isminin hangi suretle verildiğine ve henüz doğumunda Kerbelâ’da şehit edileceği haberinin Cebrail tarafından Hz. Peygamber’e bildirildiğine dair rivayetleri zikrederek esere başlar, tarihi olaylar kronolojik olarak aktarılırken benzer rivayetler¹⁴² Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’ya ulaşmasına kadar farklı şekillerde tekrar edilir. “Muaviye Bin Ebu Sufyan câmekân-ı cihanda libâs-ı hayatını terk ederek yalnız bir peştemâl-i bî-mâl ile azm-i germâbe-i adem eyledi. Hayatında veliaht etmiş olduğu Yezid makamına geçti,” ifadesinden sonra Kerbelâ hadisesini hazırlayan sebepler nakledilir. Müslim B. Âkil’in Kûfe halkından Hz. Hüseyin adına biat alması, durumu haber alan Yezid’in Ubeydullah B. Ziyâd’ı Kûfe’ye tayin edişi ve onun biat edenlerle savaşı, bu savaş neticesinde Hz. Hüseyin’e biat eden yirmi bine yakın kişinin biatlarından döndükleri anlatılır. Hz. Hüseyin, bu biata istinâden Kûfe’ye doğru yola çıkmış, Müslim B. Âkil’in şehit edildiğini ve Kufelilerin biatlarında durmadıkları haberini almıştır. Hz. Hüseyin, sefere devam eder ve “arz-ı mariye” (Kerbelâ) denilen yere geldiğinde çadırların buraya kurulmasını emreder, daha sonra Yezid’in biat istemesi ve Hz. Hüseyin şehit edilmesine kadar olaylar tarihi verilerle uyum içinde anlatılmıştır. Eserde anlatılanlar arasında Kerbelâ hadisesi vuku bulduğu zamanda Hz. Hasan’ın oğlu Kasım’ın, Hz. Hüseyin’in kızı ile nişanlandığı rivayeti de yer almaktadır. Bu husustaki genel kanaat, Kerbelâ matemi ve taziye törenleri vesilesiyle tarihin tahrif edilmesi sonucu bu ve benzer rivayetlerin ortaya çıktığı yönündedir.¹⁴³ Şeyma Güngör, Kerbelâ hadisesi ve *Hadîkatü’s-Süedâ* üzerine çalışmasında; “Kerbelâ vak’ası anlatılmaya devam edilirken, hem olayın cereyan şekline hem de Hz. Hüseyin’e olağanüstü nitelikler atfedilmiş, böylece tarihî bir olay, efsanevî niteliğe bürünürken, tarihî bir şahsiyet olan Hz. Hüseyin de, olağanüstü özelliklere sahip menkıbevî bir hüviyet kazanmıştır.”¹⁴⁴ şeklinde bir tespit yapar. Hadise-i Kerbelâ isimli eserin Hatıra bölümünde “me’hâzımız” diyerek Fuzûlî’nin

¹³⁷ Özgül, *Encümen-i Şuarâ*, 113.

¹³⁸ Özgül, *Encümen-i Şuarâ*, 110.

¹³⁹ Çeçen, *Hâlet Bey Divanı*, 220.

¹⁴⁰ *Dolap Mecmuası*, C. 10 (1292), 74.

¹⁴¹ İslam Ansiklopedisi’ndeki Hoca Hüsameddin maddesinde şu ifadeler geçmektedir: “Nakşî olmasına rağmen *Meşnevî* okutması, Mevlevî sikkesi giymesi, ancak imâmesini Mevlevîler gibi destar şeklinde değil düz dolama yapması onun Mevlevîmeşrep olduğunu ima etmektedir. Hatm-i hâcagânın ardından cehrî zikir icra etmiş, daha çok Nakşî-Hâlidîler’e has bir uygulama olarak görülen hadis ve tefsir kitapları okutmuştur.” Hür Mahmut Yücer, “Hoca Hüsameddin,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hocahusameddin> (30 Haziran 2025).

¹⁴² Benzer rivayetler M. Asım Köksal’ın “Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası” isimli eserinde de tahrîci yapılmış şekilde zikredilmiştir. M. Asım Köksal, *Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, (Köksal Yayıncılık, 2001) Kerbelâ olayına dair eserlerde yaygın şekilde nakledilen rivayetlerin hadis ilmi açısından sıhhat derecesi üzerine bir çalışma için bkz: Abdullah Karahan, “Hz. Hüseyin’in Öldürüleceğini Bildiren Rivâyetler Açısından Hadis Kaynaklarında Kerbelâ Olayı,” *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ* içinde, ed. Âlim Yıldız, c. 3 (Asitan, 2010), 23–58.

¹⁴³ Müslüm Yılmaz, *Klasik Türk Edebiyatında Kerbelâ Hadisesi* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, 2016), Ulusal Tez Merkezi, no. 434471, 743.

¹⁴⁴ Şeyma Güngör, “Tarihî Olaydan Menkıbeye, Menkıbeden Şahesere (Kerbelâ Olayı ve *Hadîkatü’s-Süeda*), *ICANAS Bildiriler Kitabı* (10–15 Eylül 2007), 2 cilt (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008), 786.

Hadîkatü's-Süedâ’sını kaynak aldığını belirten yazar, Fuzûlî’nin muhtevaya dahil ettiği olağanüstülüklerden ve menkıbevî özelliklerden tamamen uzak şekilde eseri kaleme almıştır. Şeyma Güngör, *Hadîkatü's-Süedâ*’da yer alan menkıbe ve menkıbe motiflerini; insanlarla, başsız bedenle, kesik baştan akan kanla, rüyalarla, tabiat unsurlarıyla, hayvanlarla, bitkilerle, fevkalâde mahluklarla ilgili olmak üzere tasnif etmiştir.¹⁴⁵ Burada sayılan motiflerle Hâlet Bey’e isnad ettiğimiz eserin muhtevâsı kıyaslandığında, *Hadise-i Kerbelâ*’da bu motiflerin hiçbirinin bulunmadığı görülür. Dolayısıyla yazar, hem dil yönünden hem de muhtevâ yönünden sadeleşmeye gitmiş, tarihi olayı olağanüstülüklerden arındırmıştır denebilir. Bu bağlamda genel itibarıyla, *Hadise-i Kerbelâ* isimli eserin Kerbelâ olayını tarihî gerçekliğe büyük oranda uygun şekilde aktaran mensur bir maktel örneği olduğu söylenebilir.

8. Mızrak Çuvala Sığmaz Yahut Temaşahâne-i Kâinatta Zâtını Temâşâ Eylemek

Ali Rıza Bey adına kayıtlı bir diğer eser *Mızrak Çuvala Sığmaz*¹⁴⁶ için Maarif Nezareti’nden alınan 21 Temmuz 1875 (h.17 Cemaziyelahir 1292) tarihli ruhsatname kaydında “Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye mazbata odası hulefâsından Ali Rıza Efendi’nin Mızrak Çuvala Girmez¹⁴⁷ isimli Türkçe tiyatro risalesinin tab’ını istida’ eylediğinden kâr ve zararı kendisine aid olmak ve matbuundan iki nüshasını Maarif’e vermek ve bir defaya mahsus olmak üzere”¹⁴⁸ yalnızca tab’ına muvakkaten ruhsat verildiği bilgisi bulunmakta, 17 Eylül 1875 (h.16 Şaban 1292) tarihli ruhsatname de neşrine izin verildiği bilgisi geçmektedir.¹⁴⁹ Eserin kapağında tek perde komedi, muharriri Ali Rıza ifadesi geçmektedir. İlk sayfada şahıs kadrosu ve sahne tasviri yer alır. Eser, o dönem moda olan panoramacılık üzerinden insanların kusurlarını göz önüne getirmek amacıyla yazılmıştır. Tütüncü, kahveci ve bakkal esnafının yanına bir dükkân açılır fakat her üç esnaf da bu yeni açılan dükkân sahibinin kendilerine rakip olabileceğini düşünerek, yeni esnafı caydırmak istemektedirler. Oysa iş düşündükleri gibi değildir. Yeni açılan dükkân şimdiye kadar hiç görmedikleri bir ticaret ile meşgul olacaktır. Yeni dükkânın sahibi Mahir, burada panoramacılık yapacağını ve Amerika’dan getirdiği vahşi hayvanları sergileyeceğini söyler. Dükkânda üç ayna vardır. İçeri girenler aynalarda suretlerinden başka şey göremezler. Bunu ilk kahveci Tahir fark eder. Panoramacı, durumun açığa çıkmaması için Tahir ile anlaşır. Tahir’e göndereceği müşteri başına paranın yarısını vermeyi kabul eder. Biraz zaman sonra diğer esnaf bakkal Bedros da olanların farkına varır. Neticede ona da pay vererek oyuna dahil ederler. Esnafın hile ile kurdukları düzen bir süre devam etse de “mızrak çuvala sığmaz” ve insanlar aldatıldıklarını anlarlar, mahalleli esnafları zabıtaya şikâyet eder. Esnaf suçu birbirinin üzerine yıkmaya çalışır ama yine de tutuklanırlar.

Eserin konusunun 19. yy.da yaygınlaşan panoramacılık olması dikkat çekicidir. Fatma Ürekli’nin aktardığı belgeye göre; Ahmed Rıfki Bey ve Sarkis Bey, Avrupa’daki panoramaların halk üzerindeki tesirini bahis konu ederek benzerinin Osmanlı’da yapılması için imtiyaz talep etmişlerdir. 4 Temmuz 1889 tarihli Ahmed Rıfki ve Sarkis Bey imzalı Maarif Nezaretine sunulan dilekçede “Temâşâ-hâne-i Kâinat” olarak ifade edilen panoramanın;

büyük şehir ve memleketlere, denizlere, eski eserlerden meşhur ve cesim binalara ve saireye mahsus olarak gayet intizamlı surette büyük ölçülerde tersim olunmuş resim ve haritaları temâşâ-hâneye yerleştirmek, dünyanın genel görünümünü ve Avrupa’nın tüm şekillerini, durumlarını...¹⁵⁰

tıpkı gerçekte görüyormuş hissi yaşatmak için tesis edileceği bilgisi verilmektedir. Yine bu dönemde; 19. yy.da İstanbul’da Beyoğlu çevresinde panorama aletlerinin ticaretini yapan gayrimüslim ve yabancı esnaflar türemiştir. Bu esnaf arasında mezkûr aletlerin ticaretini yapan Amerikalı Mösyö Nayind, ticarete

¹⁴⁵Şeyma Güngör, “Tarihî Olaydan Menkıbeye,” 783-786.

¹⁴⁶Ali Rıza, *Mızrak Çuvala Sığmaz*, Mehmed Efendi Matbaası, 1292.

¹⁴⁷Eser üzerinde “Mızrak Çuvala Sığmaz” yazmasına rağmen belgede “Mızrak Çuvala Girmez” olarak zikredilmektedir.

¹⁴⁸BOA. MF.MKT. 30-95.

¹⁴⁹BOA.MF.MKT. 31-128 (16 Şaban 1292[17 Eylül 1875]).

¹⁵⁰Doç.Dr. Fatma Ürekli, *Osmanlı’nın Çanakkale 1915 Panorama Tarih Müzesi Projesi* (Çamlıca,2012),11.

usulsüzlük yaptığı için menedilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Nayind'in Amerika'dan, alelade alınmış fotoğrafları üç boyutlu, panoramik gösteren camlı aletler getirip, bunları belirli bir ücret karşılığında satmak üzere sipariş aldığı zabıta tarafından tespit edilince hakkında soruşturma başlatılmıştır.¹⁵¹ *Mızrak Çuvala Sığmaz* isimli komedide benzer bir durumun sahnelenmek üzere yazılmış olması böylesi sorunların yaygınlığını ortaya koyması ve tiyatrunun toplumsal meselelere gözlemci olması açısından önemlidir.

9. Faslü's-Şebâb'taki Hikâyelerde Gençliğe Dair Meseleler

Hikâye sanatının ilk numunelerinin telif edildiği dönemde kaleme alınan *Faslu's Şebâb* iki cüz olarak neşredilmiş, üçüncü cüzünün neşredildiğine dair *Revna*'ta bilgi olsa da bu cüze rastlanmamıştır. Ali Rıza Bey'e *Faslu's Şebâb* için verilen 1875 tarihli (h.1289) ruhsatnamede politikaya ve adaba uygun yayın yapmak şartıyla basımına izin verildiği bilgisi bulunmaktadır.¹⁵² Daha sonrasındaki başvurusu üzerine *Faslu's Şebâb* isimli risaleyi ayda bir defa basması için kendisine ruhsatname verilmiştir.¹⁵³ *Faslü's-Şebâb*'ın iki cüzünde, "Ağlamamak Elde mi?" "Hayret" "İbret" ve "Neticesi Arbede" başlıklı dört hikâye bulunmaktadır. Ali Rıza Bey, *Faslu's Şebâb*'a yazdığı mukaddimede şu ifadelerle merâmını dile getirmektedir: "Bu cüz-i naçizanem âsâr-ı eslâf ve ahlâfa göre cüz-i lâyeteccezzâ kabilinden olduğu ve her fıkrasının bin türlü ecza-yı hatie ile mümtaz bulduğunu bildiğim halde mücerred gençlik âlemimi pek de beyhude geçirmemek için afv-ı ehilâyâ istinâden ma'a'l-hicâb "*Faslu's-Şebâb*" nâmıyla tertîb olundu."¹⁵⁴ Esere sonradan eklendiği anlaşılan 'Vecîbe' başlıklı yazıda, ilk cüzde bazı hataların görüldüğü belirtilmekte, bunların bir kısmının mürettib, bir kısmının da müelliften kaynaklı olduğu söylenmektedir. Müellif, eserin adının *Faslu's-Şebâb* olmasını hatırlatarak her ne olursa olsun böylesi hataların hoş görülmesini, ilk cildin mukaddimesinde de zaten bu eseri gençlik zamanını boşa geçirmemek kastıyla yazdığını dile getirmektedir.¹⁵⁵

Faslu's-Şebâb Tanzimat döneminde hikâye türünün gelişimi göz önüne alındığında, hem hikâyelerin hacmiyle, hem de sosyal hayatın görüntülerinin bir tahkiye dahilinde aktarılıyor olmasıyla önem arz etmektedir. Eserin mukaddimesinde bahsi geçen daha önceki eserlere kıyasla *Faslü's-Şebâb*'ın "cüz-i lâyeteccezzâ" kabilinden olmak durumu daha öncekilerin eserleriyle hacmi açısından bir kıyası ortaya koymakla birlikte varlığın bölünemeyen en küçük parçasına yapılan teşbih, hikâye türünün karakteristiği açısından önem arz etmektedir. Müellif, "Neticesi Arbede" isimli hikâyeye "Ber-vech-i âti nakledeceğim hikâye zamanımızda birisinin başına gelmiş ve isimlerden başka vakıa' katâ' tağyîr edilmemiştir." diyerek eserin gerçekçiliğine vurgu yapar.¹⁵⁶ *Faslu's Şebâb*'ın ihtiva ettiği hikâyeler, gerçekçi gözlemlere dayanan, teferruattan arındırılmış, tek bir olaya odaklanan, özün öne çıktığı, tahkiyenin merkezde olduğu, anlatı süresinin kısaldığı ve böylece modern kısa hikâyenin kimi özelliklerini taşıyor olmasıyla öne çıkar. Dönemin panoramasını hikâyeleriyle aktaran Hâlet Bey, toplamda dört hikâyesini incelediğimiz *Faslu's-Şebâb*'ta birbirinin zıttına yerleştirilebilecek dört tipi ele almıştır. "Hayret" isimli hikâyedeki Medhî Bey ve "Neticesi Arbede" isimli hikâyedeki Şeyda Bey, Tanzimat dönemi romanlarının tipik özelliği olan mirasyedilik, vaktini işret alemlerinde geçirmek, hovardalık, kumar düşkünlüğü gibi hallerle malûdürler. Bunların karşısına yerleştirilen "Ağlamamak Elde mi?" ve "İbret" isimli hikâyelerdeki tipler ise içe kapanık, bir nevi eski zaman aşklarının ideal masum aşık tiplerini temsil ederler ki bu ideal tipler, hikâyelerin sonunda aşklarını açıklayamadıkları için ölmekte, Medhî Bey veya Şeyda Bey gibi dönemin züppe tabir edilen tipleri ise her ne kadar türlü fenalıklar yapsalar da hatalarını anlayarak hayatlarına devam etmektedirler.

¹⁵¹ Ürekli, a.e. s.14.

¹⁵² BOA. MF.MKT. 3/147. (13 Cemaziyelahir 1289[17 Ağustos 1872]).

¹⁵³ BOA. MF.MKT. 3/163. (16 Cemaziyelahir 1289[21 Ağustos 1872]).

¹⁵⁴ Ali Rıza, *Faslü's-Şebâb*, 1. C. (Ahmed Midhat Efendi Matbaası, 1289),2.

¹⁵⁵ Ali Rıza, *Faslü's-Şebâb*, 53.

¹⁵⁶ Ali Rıza, *Faslü's-Şebâb*, 55.

Sonuç

On dokuzuncu asır, modern yazar kimliğinin belirdiği, gecikmiş bir modernliğin tesirinde kalan milletler arasında roman türünde eserler verme yarışına girdiği ve bu eserlerin özgünlük kriteriyle değerlendirildiği bir dönemdir. Bir eser özgünlük şartını yerine getirmiş bile olsa kimi zaman dönemindeki matbuat şartlarının ortaya çıkardığı engeller, bazen de alfabe devriminin etkisiyle güne ulaşabilmesi kolay olmamakta, güne aktarımı ancak bazı aşamaları geçtikten sonra mümkün hale gelmektedir. Edebiyat tarihçilerinin ortaya koyduğu birikime katkılar sunmak yahut onların birikimini sorgulayarak Osmanlı'nın edebî modernleşmesini yeniden değerlendirebilmek ancak böylesi eserlerin önündeki engelleri kaldırmakla veya Jale Parla'dan ödünç bir ifadeyle söyleyecek olursak Türkiye'nin edebî geleneğindeki kamburları azaltmakla mümkündür. Böylesi bir yaklaşımla ortaya çıkarılacak eserler, modernleşme tecrübesinin şimdiye kadar değerlendirilmemiş yönleri üzerinde yorum yapmayı mümkün kılacaktır.

19. asırda neşredilen ve yakın bir zamana kadar günümüze ulaşma imkânı olmayan eserlerden en önemlisi *Öksüz Kaptan* olsa gerektir. İlk defa Gonca Gökalp'in doktora tezinde bahsi geçen roman, 2024 yılında Fatih Altuğ ve Esra Dilek'in gayretleriyle günümüz alfabesiyle neşredilmiştir. *Öksüz Kaptan*'ın edebiyat tarihinde modern edebiyatın kurucu romanları arasında değerlendirilebilmesinin önünde müellifin biyografisine ulaşamaması gibi bir engel varken çalışmamız sırasında Ali Rıza Bey'in biyografisi ortaya çıkarılınca Ali Rıza Bey adına kayıtlı diğer eserlerle birlikte *Öksüz Kaptan*'ın da Ali Rıza Bey'in babası Hâlet Bey'in telifi olabileceği düşünülmüştür. *Öksüz Kaptan* dışında aynı isim altında yayınlanan *Faslu's-Şebâb*, *Mızrak Çuvala Sığmaz*, *Hadise-i Kerbelâ* ve *Fırıldak* isimli eserlerden de şimdiye kadar ya hiç bahis açılmamış veya da bu eserler edebiyat tarihlerinin satır aralarında bir yığının bir iki kelimeyle geçirilecek önemsiz kırıntıları olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, bahsi geçen eserlerin muhtevalarına dair malumat verilmiş, eserler böylece literatüre kazandırılmış, aynı zamanda eserlerin müellif kimliği muhtelif veriler eşliğinde tartışmaya açılmıştır. Bahsi geçen eserler Hâlet Bey'in biyografisi etrafında düşünüldüğünde yenileşme devri edebiyatının kurucu isimleri arasında her ne kadar Namık Kemal, Ahmed Midhat gibi isimlerle etki bakımından kıyaslanamazsa da Hâlet Bey ve eserlerinden de bahsedilmesinin gerekliliği ortadadır. Bahsi geçen bu erken dönem eserleri hem dil hem muhtevâ yönünden dönemiyle kıyaslandığında yenilikçi nitelikler taşımaktadır.

Öksüz Kaptan, uluslararası ticaret ağlarının gündelik hayata tesirini kurmaca üzerinden tartışması, yerel düzeydeki sosyal problemleri küresel ölçekteki iktisadi sistem değişimleriyle ilişkili anlatıyor olması, ticaret, maarif ve terakki ilişkisi üzerinden Osmanlı modernleşmesini alttan alta irdelemesi, Doğu-Batı karşılaşmasının fertler düzeyindeki etkisini ortaya koyması, tiyatro gibi yenilikçi türlerin ferdin hayatına olumlu etkilerini göstermesi gibi özellikleriyle orijinal bir nitelik taşımaktadır. *Öksüz Kaptan* muhtevasıyla olduğu kadar roman tekniği açısından katmanlı kurgusu ve şahıs kadrosunun çeşitliliğiyle de *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, *İntibah* gibi daha yerel düzeyde meselelere odaklanmış romanlar arasından öne çıkar. Diğer taraftan edebiyat tarihlerinde sıklıkla halk hikâyeciliğinden edebî romana geçişte ilk eser *İntibah'tır* (1876) gibi bir dönemlendirme yapıyorsa; kurgu tekniği ve kurmacasının farklı toplumsal meseleleri bir anlatı etrafında bir araya getirme kudreti ve orijinalliliğiyle *İntibah* ile aynı yıl neşredilen *Öksüz Kaptan*'ı (1875) nerede düşünmek gerekir. Romanın muhtevası dönemin anlatı formlarına dair genel kabulleri zorlayacak niteliktedir. Anlatıcı konumu ve konu tercihleri bakımından Tanzimat sonrası hikâyeciliğin taşıdığı bazı özelliklerin bu metinlerde erken bir tarihte belirmesi, dönemin edebî iklimine dair gözden kaçan bir zemini açığa çıkarmaktadır. Sonraki çalışmalarımızda üzerinde ayrıntılı durmayı planladığımız *Sırru'l-Esrâr*'ın henüz erken bir dönemde birinci tekil anlatıcıyla yazılmış olması, muhtevasıyla Filibeli Ahmed Hilmi'nin *A'mâk-ı Hayal*'iyle olan benzerliği, *Faslu's-Şebab* ve *Fırıldak*'ın her ne kadar hacimce az sayıda hikâyeden oluşuyor olsalar da modern öykünün kısalık, tek olay merkezlik gibi unsurlarına dönemindeki diğer hikâyelerle kıyaslandığında daha fazla yaklaşıyor olması gibi hususlar, bu eserleri öne çıkarmaktadır. *Hadise-i Kerbelâ* ve *Mızrak Çuvala Sığmaz* isimli eserler de bir yazarın edebî biyografisini çeşitlendirmeleri ve ilgisinin yönünü gösteriyor olmalarıyla önem arz etmektedirler.

Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nde Encümen-i Şuarâ şairlerini sayarken Hâlet Bey'in adını, "tamamen eskide kalmış şairler" nitelemesiyle sadece bir kez anar. Onun tiyatro heyetindeki rolünden,

Dolap dergisindeki yazılarından veya polemiklerinden ise bahis açmaz. Tanpınar'ın edebiyat tarihini merkezî figürler üzerinden inşa eden yaklaşımı ve Şinasi–Namık Kemal etrafında kurduğu modernleşme anlatısı, aynı dönemde başka türlerde yazan ve farklı üsluplar deneyen isimlerin görünürlüğüne doğal olarak sınırlamıştır. Mevcut durum, sonra gelen edebiyat tarihlerinde de pek fazla değişmez. İnci Enginün Hâlet Bey'in adını yalnızca Ahmet Rasim'i kaynak göstererek kısaca zikreder. Hâlet Bey ismine dikkatle eğilen Kayahan Özgül, onun hem yenilikçi yönünün hem de dönemindeki etkisinin hakkını vermeye çalışır.

Oğulları adına ruhsatname alınmış eserlerin Hâlet Bey'le ilişkili olabileceği ihtimalinin yeterince düşünülmemiş olması, onun yenileşme dönemi edebî figürü olarak gerekli ehemmiyeti görmemesine sebep olmuş olabilir. Arşivlerin arasında kaybolmuş bu vakayı hesaba katmasaydık bile, Çaylak Tevfik'in Hâlet Bey için “bir vakıayı muhayyelen tasvirde iktidarına ‘Sırru'l-Esrâr’ ve ‘Seyrû'l-Akmâr’ ismindeki iki matbû’ eseri iki şahiddir” demesi; *Dolap* dergisi başta olmak üzere, dönemin neredeyse bütün biyografi yazarlarının üzerinde durduğu dergiciliği, gazeteciliği, nesirdeki kuvveti gibi ayrıntılar sebebiyle, Hâlet Bey'in kapanan bir devrin şiir zevkinin etkisiz bir figürü olarak değil, katkısı her ne düzeyde olursa olsun, yenileşme devrinin hazırlayıcı isimleri arasında edebiyat tarihlerinde anılması gerekliydi. Hâlet Bey ile ilişkisini ortaya koyduğumuz eserlerin şimdiye kadar ihmal edilmiş bu yönü ikmal etmesini ümit ediyoruz. Bu noktada Kayahan Özgül'ün çalışmada da alıntıladığımız sorusu tekrar hatırlanabilir: “Araştırmalar sonucunda ortaya çıkarılan eserler bir şeyleri değiştirmeyecekse bunca zahmet niye?” Bu bağlamda çalışmanın, edebiyat tarihinde bazı yerleşik kabullerin değişmesine katkı sunması umulmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Yunus Emre Özсарay (Doç. Dr.)
Author Details	¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, İstanbul, Türkiye 0000-0002-0830-5373 yunusemreozsaray@gmail.com

Kaynakça | References

Arşiv Belgeleri

- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Evrakı, Defterler, DH.SAİD.d, 26/361.
BOA, Dahiliye Evrakı, Defterler, DH.SAİD.d, 9/105.
BOA, Bab-ı Asafî, Mektubî Kalemî Mühimme Evrakı, A.MF.MKT., 479-26, 29 Şevval 1292.
BOA, İrade, Dahiliye Evrakı, İ.DH., 663/46170, 18 Zilhicce 1289.
BOA, İrade, Dahiliye Evrakı, İ.DH., 645/44845, 16 Zilkade 1289.
BOA, Maarif Nezâreti, Mektubî Kalemî, MF.MKT., 30-95, 17 Cemaziyelahir 1292.
BOA, MF.MKT., 648-44, 25 Rebiü'lahir 1320.
BOA, MF.MKT., 30-22, 7 Cemaziyelevvel 1292.
BOA, MF.MKT., 15-164, 26 Şevval 1290.
BOA, MF.MKT., 52-9, 7 Zilhicce 1294.
BOA, MF.MKT., 3-147, 13 Cemaziyelahir 1289.
BOA, MF.MKT., 3-163, 16 Cemaziyelahir 1289.
BOA, MF.MKT., 31-128, 16 Şaban 1292.
BOA, Şûra-yı Devlet, ŞD, 425-6918, Şaban 1323.

Süreli Yayınlar

Basiret. 18 Zilkade 1288, Sayı 582-1.

—-. 26 Cemaziyelevvel 1289, 4.

—-. “Matbuat Hürriyeti,” 20 Muharrem 1289, Sayı 585-1.

Dolap Mecmuâsı. “Aynen Varaka,” No. 10 (1290): 76.

—-. “Bir Varakadır,” *Edep Tarafı*, No. 5 (1290): 40.

—-. “Dünya Güzeli,” No. 14 (1290): 110–112.

—-. “İhtar,” No. 14 (1290): 108.

—-. “İki Müellif Arasında On İki Yaşında Bir Çocuk Mevcut Olduğu Hâlde Cereyan Eden Bir Muhavere,” No. 2 (1290): 15.

—-. No. 4 (1290): 30.

Hülasatü'l-Efkâr. No. 13 (13 Cemaziyelevvel 1290): 2.

—-. “Sırru'l Esrâr,” No. 30 (29 Cemaziyelevvel 1290): 2–3.

—-. “Sırru'l Esrâr,” No. 31 (30 Cemaziyelevvel 1290): 2–3.

Kırkanbar. “Aldığımız Bir Varakanın Aynıdır,” No. 2 (1290): 42.

Necat Gazetesi. “A'mak-ı Hayâl Râci'nin Defteri, Birinci Defter,” No. 5 (10 Recep 1327).

Revnak Mecmuası. Cilt 6 (1291).

Sabah. “Dahiliyye,” 9 Muharrem 1911, No. 1413/1.

Diğer Kaynaklar

Abdülhalim Memduh. *Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniye*. Haz. Özcan Aygün. Kriter Yayınevi, 2012.

Ahmed Rasim. *İlk Büyük Muharrirlerden Şinasi: Matbuat Tarihine Medhal*. Yeni Matbaa, 1927.

Ali Rıza. *Faslü's-Şebâb*, 1. cilt. Ahmed Midhat Efendi Matbaası, 1289.

—-. *Faslü's-Şebâb*, 2. cilt. Ahmed Midhat Efendi Matbaası, 1290.

—-. *Hadise-i Kerbelâ*. 1294.

—-. *Mızrak Çuvala Sığmaz*. Mehmed Efendi Matbaası, 1292.

—-. *Öksüz Kaptan*. Mehmed Efendi Matbaası, 1292.

—-. *Öksüz Kaptan*. Haz. Esra Derya Dilek ve Fatih Altuğ. Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024.

Altuğ, Fatih. “19. Yüzyıl Osmanlı Edebiyatında İmparatorluk, Medeniyet, Yerlilik, Yabancılık ve Din.” *Tanzimat ve Edebiyat* içinde, ed. Mehmet Fatih Uslu ve Fatih Altuğ. Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.

Anar, Turgay. *Janus'un Yüzü*. Ketebe Yayınları, 2022.

And, Metin. *Osmanlı Tiyatrosu*. Dost Kitabevi, 1999.

—-. *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839–1908*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1972.

A'sır Kütüphanesi Esamî-i Kütübü. Kasbar Matbaası, 1306.

Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, cilt 2. Milli Eğitim Basımevi, 1983.

Basiretçi Ali. *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme*. Matbaa-i Hüseyin Enver, 1325.

Birinci, Ali. *Tarihin Hududunda*. Dergâh Yayınları, 2022.

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Haz. Yekta Saraç. Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.

Cankara, Murat. “Ermeni Harfleriyle İlk Türkçe Romanlar Üzerine.” *Tanzimat ve Edebiyat* içinde, ed. Mehmet Fatih Uslu ve Fatih Altuğ. Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.

Çaylak, Tevfik. *Âsâr-ı Perişân*. Mekteb-i Sanâyi' Matbaası, 1298.

Çeçen, Mehmet. Hâlet Bey Divanı, Tenkitli Metin. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2005. Ulusal Tez Merkezi (160485).

Duymaz, Recep. *Muhayyemat Üzerine Bir İnceleme*. Akademik Kitaplar, 2012.

Enginün, İnci. *Tanzimat'tan Cumhuriyete 1839–1923 Yeni Türk Edebiyatı*. Dergâh Yayınları, 2013.

Fırıldak (y.y.: y.y., t.y.),

Filibeli Ahmet Hilmi. *A'mak-ı Hayâl*. Haz. Mehmet Kanar. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2024.

Findley, Carter V. *Kalemîyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.

—-. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Babîlî 1789–1922*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Foucault, Michel. “Yazar Nedir?” Çev. Osman Akinhay. *Edebiyat Eleştirisi Dergisi* 4 (1993): 103–104

Gökarp, Güzin Gonca. *Tanzimat Edebiyatında Gelenekten Gelen Unsurlar*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1999. Ulusal Tez Merkezi, (81947).

Güngör, Şeyma. “Tarihî Olaydan Menkıbeye, Menkıbeden Şahesere (Kerbelâ Olayı ve Hadikatü's-Süeda).” *ICANAS Bildiriler Kitabı* (10–15 Eylül 2007), 2 cilt. içinde Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008.

- Gürbilek, Nurdan. *Kötü Çocuk Türk*. Metis Yayınları, 2012.
- Halaçoğlu, Yusuf ve Mehmet Âkif Aydın. "Cevdet Paşa." *TDV İslam Ansiklopedisi* 17 (1993): 443–450
- İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal. *Son Asır Türk Şairleri*. Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- İsmail Habip. *Yeni Edebî Yeniliğimiz*. Devlet Matbaası, 1940.
- Karahan, Abdullah. "Hz. Hüseyin'in Öldürüleceğini Bildiren Rivâyetler Açısından Hadis Kaynaklarında Kerbela Olayı." *Çeşitli Yönleriyle Kerbela* içinde, ed. Âlim Yıldız, cilt 3. Asitan, 2010.
- Kasbar Kütüphanesi Esamî-i Kütübü. Kasbar Matbaası, 1311.
- Kitapçı Arakel. *Arakel Kitâbhânesi Esâmî-i Kütübü*. Ebu'zziya Matbaası, 1301.
- Kütübhaneye-i Cihan Esamî-i Kütübü. Matbaa-i Kütübhaneye-i Cihan, 1318.
- Köksal, M. Asım. *Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*. Köksal Yayıncılık, 2001.
- Köroğlu, Erol. "Hançerli Hanım'mı, 'Mirat-i Aşk'mı? Bir Hikâyenin Dönüşüm Sürecinde Etkilenen ve Etkileyen Olarak İntibah." *Edebiyatımızın Zirvesinden Üç İsim: Namık Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Kemal Tahir* içinde, ed. Kazım Yetiş. Tuna Basım, 2012.
- Mardin, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İletişim, 1996.
- Mehmed Murad. *Devr-i Hamîdî Âsârı*. Matbaa-i Osmaniye, 1308.
- Mehmed Süreya. *Sicill-i Osmanî*. Haz. Nuri Akbayer. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mehmed Tevfik. *Kafî-i Şuarâ*. Haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, Hanife Koncu vd. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Mignon, Laurent. "Bir Varmış, Bir Yokmuş... Kanon, Edebiyat Tarihi ve Azınlıklar Üzerine Notlar." *Pasaj* 6 (2007): 35–43
- Moraru, Christian. *Memorious Discourse*. Fairleigh Dickinson University Press, 2010.
- Nalcioğlu, Belkis Ulusoy. *Türk Basın Tarihi Ders Notları*. İstanbul Üniversitesi Auzef, t.y.
- Öksüz, Mert. *Muharrir ve Matbuat*. Libra Kitap, 2022.
- Özgül, Kayahan. *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selamle*. Ötüken Neşriyat, 2022.
- . *Fanusla Okyanus*. Çolpan, 2024.
- . *XIX. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Encümen-i Şuarâ*. Kurgan Edebiyat, 2012.
- Parla, Jale. *Babalar ve Oğullar*. İletişim Yayınları, 2014.
- Seyrî'l-Akmâr fî Feleki'd-Devvâr min Zillî'l Âsâr fî Sırru'l Esrâr. Süleyman Efendi Matbaası, 1291.
- Sevengil, Refik Ahmet. *Türk Tiyatrosu Tarihi*. Alfa, 2015.
- Şark Kitabhanesi Esamî-i Kütübü. Kerimof Hüseyinof ve Şürekası Matbaası, 1908.
- Şehabeddin Süleyman. *Târîh-i Edebiyât-ı Osmaniye*. Sancakciyan Basımevi, 1328.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmusu'l A'lâm*, cilt 3. Mihran Matbaası, 1308.
- Şişmanoğlu, Şehnaz. *İki Kilise Arasında Binamaz: Karamanlıca Edebiyatta Dil, Kimlik ve Yeniden Yazım*. Metis, 2024.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Dergâh Yayınları, 2012.
- Tansel, Fevziye Abdullah. *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları I: İstanbul Avrupa ve Magosa Mektupları*. Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Ürekli, Fatma. *Osmanlı'nın Çanakkale 1915 Panorama Tarih Müzesi Projesi*. Çamlıca, 2012.
- Yılmaz, Müslüm. *Klasik Türk Edebiyatında Kerbelâ Hadisesi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, 2016. Ulusal Tez Merkezi. (434471).
- Yücer, Hür Mahmut. "Hoca Hüsameddin." *TDV İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hocahusameddin> (erişim: 30 Haziran 2025).
- "Zillî'l Âsâr fî Sırru'l Esrâr." Süleyman Efendi Matbaası, 1290.
- TEİS. "Hâlet İbrahim / Halet Bey (İstanbullu)." <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/halet-ibrahim-halet-bey-istanbullu> (erişim: 21 Ekim 2024)